

Др Андрија Б. Стојковић

ТУЦОВИЋ И МАТЕРИЈАЛИСТИЧКА ДИЈАЛЕКТИКА РЕВОЛУЦИЈЕ*)

1. ОПШТА КОНЦЕПЦИЈА — НАУЧНИ СОЦИЈАЛИЗАМ

1. После свога земљака и учитеља Радована Драговића и, заједно са Душаном Поповићем и Драгишом Лапчевићем, Димитрије Туцовић је најзаслужнији за изградњу чврстог и доследно марксистичког става Српске социјалдемократске партије која је била „широко антидогматички и демократски отворена за излагања и дискусију свих идејних струја у радничком покрету света“, од Бебела и Кауцког до Лењина и Троцког, али је, пре свега, на специфичан начин развијала Марксову и Енгелсову „науку социјализма“ и, заједно са италијанском и болшевичком социјалдемократском партијом, стајала на крајњем левом крилу Друге интернационале.¹

Туцовић, један од најзначајнијих југословенских вођа социјалдемократског покрета и теоретичара — марксиста, сагорео је у борби за социјализам врло брзо — попут Светозара Марковића, Радована Драговића, Душана Поповића и других наших бораца за социјализам. Дошавши у Београд 1899. као већ формиран социјалист, публиковао је радове само деценију и по — од 1901. (као ћак VIII разреда београдске реалке) до погибије 1914. године и, за то кратко време (од 1906. као дипломирани правник), израстао у значајног теоретичара марксизма и истинског дијалектичког и историјског материјалисту. Зато ћемо у нашем реферату — излажући Туцовићеву концепцију материјалистичке дијалектике револуције — моћи да углавном занемаримо његов мисаони развитак и да његово теоријско дело третирамо као концепцијски јединствено.²

* Аутор топло захваљује рецензентима др Богдану В. Шешиху и др Младену Вукомановићу на помоћи око припреме овога текста за штампу.

¹ Душан Недељковић, **Димитрије Туцовић и Српска социјалдемократска партија у марксизму**, Зборник „Српска социјалдемократска партија“, Београд, 1965, стр. 151.

Скраћенице у тексту: СД = Димитрије Туцовић, **Сабрана дела**, изд. „Рад“, Београд, 1975 — 1981, књига I — X; римски број означава књигу, арапски страницу овога издања. Сва подвлачења у цитатима су Туцовићева.

² Друштвено-политичке услове и основне резултате Туцовићевог живота и делатности излажу: Десанка Савићевић, **Друштвена и политичка теорија и критика у радовима Димитрија Туцовића**, Београд, 1972, нарочито стр. 71-178 и Димитрије Туцовић и Душан Поповић у **развитку соци-**

Правник по образовању који није стигао да заврши докторат (око две и по године био је војник и ратник), а практички револуционар по животном опредељењу који се теоријом бавио не као таквом већ као оруђем револуционарне акције, па је многе своје радове и написао „на терену” — као агитатор или војник непосредно упознавши друштвене односе, Туцовић свој поглед на свет није развио до нивоа филозофског схватања целине природе, друштва и човека, већ се ограничио на оквире који су тадашњем степену развитка нашег социјалдемократског покрета били примерени: развијао је претежно концепцију историјског материјализма, марксистичку политичку економију и теорију научног социјализма у којима је, међутим, стално присутан један општи дијалектичко-материјалистички поглед на целину света и места човека у њему.

1. 1. Као што ћемо на своме месту (одељак 7) детаљније показати, Туцовићева полазна, општа концепција је Марксов, Енгелсов и Лењинов „научни социјализам” (СД, V, 439 итд.) — теорија и пракса социјалистичке револуције чији је, међутим, смисао у остваривању вредности социјалистичког хуманизма. Маркс и Енгелс су изградиле „научни метод испитивања, дијалектички материјализам, који ће остати као тачан и онда кад многи резултати њихових испитивања буду оборени” — писао је Туцовић још 1905. године (СД, IX, 161). Разне стране тога пролетерског погледа на свет, Туцовић назива разним именима да би што боље протумачио његову универзалност и ефикасност.

Радници морају изградити „једно, социјалистичко гледиште на питања теорије и свакодневне праксе”, овладати „једним методом теоријског мишљења и практичнога делања” и формирати „једну заокружену целину социјалистичкога схватања друштва, света” (1908: СД, IX, 531). Социјалдемократија мора бити „снабдевена марксистичким посматрањем ствари” или „социјалистичким гледиштима на свет” (СД, II, 54; III, 295; IV, 34; VIII, 40; итд.), и, посебно, сваки свесни социјалдемократ мора имати „широки поглед на цео живот” (СД, IV, 232) или „одређено социјалистичко гледиште на друштво, гледиште које оспособљава за критичко праћење свих појава и плодно искоришћавање остале литературе” (СД, V, 582) и на основу тога и увида у све стране друштвеног живота, сваки свесни пролетер мора непрекидно дограђивати свој поглед на свет. Радован Драговић, наводи као пример наш руководилац Партије, реакционарни режим под Владаном Борђевићем „објашњава са гледишта историјског материјализма” (СД, VI, 418); „тако је социјалистичка теорија, научни социјализам, највише у стању да схвати и објасни праксу,

---

јалистичке мисли Србије, „Огледи из филозофије и социологије”, Београд, 1980, стр. 91-98. Борбе Митровић, Димитрије Туцовић и социјалистички покрет у Србији 1881. — 1914, изд. Историјског музеја Србије, Београд, 1981, стр. 5-28.

Из његове Библиографије радова (СД, X, 289-382), која износи 1206 библиографских јединица, види се да је Туцовић публиковао од својих Бачких дана до краја живота 1914. Анализу и оцену Туцовићевог опуса олакшава Библиографија радова о Димитрију Туцовићу коју је изradio Живојин Цветковић (СД, X; радови од интереса за нашу тему су нарочито они означени бројевима 248-254, 331-338, 410-412; наши радови бр. 362-366).

живот” и „социјализам је најрационалнија филозофија друштва” која „нема само ту претензију да констатује друштвену праксу: она хоће још и да је измени” (СД, V, 439).

Према Туцовићевом мишљењу, дакле, **марксизам, као научни социјализам, концепцијски је дијалектички и историјски материјализам** чије су функције не само да тумачи постојећу стварност већ и да **предвиђа** будуће догађаје — конкретно и, пре свега, услове и могуће токове социјалистичких револуција нашега доба и, што је најважније — да научно заснује и учини ефикасном револуционарну **практичну делатност**; он је тиме филозофска и друштвена **теорија, метода и поглед на свет** који осмишљава целокупну делатност пролетаријата и осветљава путеве свестраног ослобођења његовог и целог човечанства и развика у садашњости и будућности.

1. 2. **Друштвени носилац и реализатор марксизма** јесте **пролетаријат** као авангарда напредних снага савременог друштва. Марксизам се и могао појавити тек када је пролетаријат стекао свест о својој историјској мисији. У Србији се та законитост манифестовала тако, наглашава Туцовић, што Светозар Марковић није могао успети да оствари социјализам, јер, у Србији његовога доба, још није било довољно бројног и свесног пролетаријата који настаје „тек почетком овога века”; тиме „социјализам постаје теорија, програм и циљ радничкога покрета, живот једне револуционарне класе која се бори и која својом борбом почиње да загрожава интересима експлоататорских класа и превласти и привилегијама господарећих фактора” и постиже се јединство објективног тока догађаја и субјективних тежњи пролетаријата: „гарантијом социјалистичке победе постаде пролетаријат, она друштвена класа која је својим друштвеним положајем, својим класним интересима, упућена на неминовну борбу у правцу и смислу социјализма који су у исто време правац и смисао друштвеног развика” (СД, IV, 374).

1.3. Туцовићева дијалектика револуције, према томе, полази као и у сва три класика марксизма од **природноисторијског детерминизма** као подлоге релативно слободне човекове револуционарне и **уопште друштвене делатности**, настојећи да је изведе и спецификаје према условима Србије и Балкана свога доба, које је требало револуционисати; стога је друга, смисаона страна и Туцовићеве дијалектике револуције — **социјалистички хуманизам** (систем вредности социјализма и комунизма).

У нашем излагању Туцовићеве дијалектике револуције, ради веће аутентичности, наводићемо његове мисли да бисмо на крају дали општу оцену њихове вредности и општег значаја у Туцовићевом и нашем времену.

1. Природноисторијски детерминизам

2. Концепцију природноисторијског детерминизма, Туцовић је изложио доста детаљно и прецизно што значи да је, у борби разних струја у европском радничком покрету које су се рефлектовале и код нас и ометале конституисање наше социјалдемократске идеологије и револуционарне делатности, Туцовић оценио да је неопходно изложити ову страну марксистичког погледа на свет.

Марксистички релативни детерминизам конципирали су Маркс и Енгелс — „генијални заснивачи историјског материјализма“ (СД, I, 419). Врло рано, јануара 1902. године, Туцовић по А. Бебелу зна да „социјалистички идеал истиче из објективне анализе друштвених односа и поклапа се са тенденцијом друштвеног развика“ и да се овако конкретно и материјалистички засновани и остварљиви идеали противстављају „субјективистичким идеалима“ утописта, који се „испредају из богате маште“ (СД, I, 26; 32—33). Да би се овако конкретно-дијалектички, засновали социјалдемократски идеали, „пре филозофије, пре историјског материјализма, треба упознати саме људе, а на истом месту носиоце покрета са социјализмом“. У том контексту, он признаје Светозару Марковићу реалистичност — да је (полазећи од „Манифеста“) схватио немогућност друштвене промене без измене „материјалних одношаја“ (СД, I, 40—41) — што је суштинско за концепцију природноисторијског детерминизма.

2.1. На једном месту свога теоретисања у непосредној вези са актуелним проблемима борбе наше социјалдемократије, Туцовић на следећи начин заснива природноисторијски детерминизам марксизма, настојећи да покаже **јединство природе и друштва**. Човек се од почетка своје егзистенције бори са природом, каже Туцовић, и „оно што је помогло да се човек отме у оволиком степену од природе, да њене силе учини својим слугама, и да постане господар свих живих бића, то су оруђа. И ако хоћете, човек је постао онда када су постала оруђа, јер се само по употреби ових оруђа може разликовати првобитни човек од животиње“. Туцовић се овде инспирише Марксовим и, још више, Енгелсовим резултатима у заснивању теорије **антропогенезе и развика човека** радом који користи свесно-целиходно израђена **оружа** и њима постиже унапред одређену сврху.³

Идући претежно тим ходом мисли, Туцовић наставља: „Вечита тежња, нужна тежња за усавршавање(м) оруђа и за раширење(м) граница (његовога) господарства, изазвала је стварање и организацију првобитних друштвених форми, у којима се тек јавља друштвени живот. И ове организације и ова оруђа за рад и одбрану, од којих већим делом и зависи облик и начин организације, чине оно што се зове **вештачка средина**“ — „њу стварају људи под извесним погодбама животним“, али „она, опет, промењује људе, утиче на њихов начин рада и мишљења, и у тој вечитој узајамности утицаја човека и средине друштвене — не без утицаја климата — човечанство се кретало напред“.

Туцовић, затим, показује како су иста та оруђа за производњу која омогућавају човекову борбу с природом довела до потчињености једне класе другој: „и као што су оруђа учинила све људе господарима целог света на овој нашој планети, тако су исто та оруђа, када су монополисана од једног реда људи, чинила ту класу господ.(арицом) осталих“; и док је првобитни човек првобитног бескласног друштва знао само за борбу с природом, у новој средини

³ Занимљиво је да су о улози оруђа, односно рада у процесу антропогенезе и развика човека и човечанства писали многи наши аутори укључујући се са Енгелсом у ове проблеме дарвинистичке школе. Видети нашу студију: **Рад у процесу антропогенезе**, „Глас“ CCCVII САНУ Одсеље друштв. наука књ. 20, стр. 157-189.

то јест „у друштву јавља се друштвена борба, јављају се друштвени покрети, који (су) се углавном управљали према томе каква је била расподела материјалних добара — средстава за производњу и средине — у тим друштвима” тако да „историја свију друштава до данас није ништа друго до историја борбе класа, као што је лепо написано у Ком. (унистичком) манифесту».

„Ми данас живимо у једној таквој вештачкој средини”, завршава Туцовић свој сажети али магистрално тачно и јасно написан концепт марксистичког природно-историјског детерминизма (СД, X, 274—276), „у једном друштву које се зове капиталистичким друштвом”, чије устројство Туцовић описује и приказује положај пролетаријата у њему у садашњости и будућности.

2. 2. Овакав „широки поглед на цео живот” који излаже уносећи у наш идејни марксистички фонд нове тонове (СД, IV, 232), Туцовић на следећи начин (позивајући се на познати спис Антонија Лабриоле о »Манифесту Комунистичке партије«), детаљније конципира. Социјализам је после тог класичног списка марксизма и благодареди његовим творцима, Марксу и Енгелсу, „престао бити нада, тежња, план друштвенога преображаја који треба узети у масе” — престао је бити утопија и постао је наука, „**израз историјске нужности, резултат и решење класне борбе у буржоаском друштву**”. Уместо да „стварност буде израз социјализма” то јест „уместо да се друштво реформише у смислу социјалистичких планова и система” — чему су тежиле прегече модернога социјализма, социјалисти — утописти, „**социјализам је постао израз, теоријско објашњење те стварности**” и то на основу „закона друштвенога развитка који делају без обзира на наше симпатије и антипатије, који стварају нове друштвене облике и нове односе без обзира на планове које разни друштвени реформатори држе у својим цевовима”. Тако је „теорија научнога, модернога социјализма утврдила да у **утроби капитализма делају снаге за социјализам, да је пресудна снага историје, њен покретни мотор, класна борба, чекић и наковањ све садашњости и у исто време гаранција социјалистичке будућности**”. (СД, III, 295—296; 1910).

Као што видимо, Туцовић лүцидно парафразира основне тезе Маркса и Енгелса (али и Лењина — иако га не помиње) о суштини дијалектике друштва и настанка социјализма и комунизма: „**почев од природних наука и историје па све до политичке економије и теорије и праксе радничког покрета**” — све те области обухвата „**социјалистичко гледиште на природу и друштво**” (СД, V, 436).

2. То ново гледиште засновано је на **новом, »дијалектичком материјализму**” који у себи укључује (поред општег принципа о примарности материје над свешћу као својим највишим производом — принципа који је заједнички сваком материјализму) **стваралачку лүдску практичку делатност** као извор свих лүдских вредности и основу и критериј истинитости лүдског сазнања.

Разграничавајући марксистичко становиште од утопистичког, објективистичког, идеалистичког, анархистичког, волунтаристичког, фаталистичког и других која су му страна (о томе ћемо говорити касније), Туцовић наглашава да ми марксисти „**нисмо идеалисти**” већ „**ми смо материјалисти**, али не у оном грубом смислу, како нас и нашу борбу схватају филистарске главе буржоаских идеолога” (о чему је, као што је познато, идући за Марксом, пре Туцовића,

писао Светозар Марковић у свом „Реалном правцу у науци и животу“⁴; марксистички материјализам као нови материјализам полази од тога „да иманентни развитак продуктивних снага, тј, економски фактори утичу на политичка, морална, правна и филозофска схватања људи и организацију друштва“ — „другим речима: **реални услови живота су мотор прогреса**“ (овде се Туцовић такође инспирише наведеним Марковићевим списом). Одбацујући као неосноване оптужбе буржоаских идеолога да марксизам својим материјализмом негира стваралачку улогу човекове личности и саму личност, Туцовић упозорава да класици марксизма, „који су нашли најсретнију формулацију друштвеног развитка и најтачнију констатацију праксе у оваквом материјалистичком схватању нису превидели ни улогу и значај човечје личности у историјском процесу“, што доказује цитатима из Маркса и Енгелса (СД, V, 438). Пошто је „научни социјализам највише у стању да схвати и објасни праксу“, наведимо овај значајни Туцовићев став поново, „социјализам је најрационалнија филозофија друштва“ која „нема само ту претензију да констатује друштвену праксу“ већ „она хоће још и да је измени“.

На овоме месу (СД, V, 439) Туцовић цитира познату Маркову **једанаесту Тезу о Фојербаху** и сумира садржај још неких других и наставља да излаже принципе марксистичког природноисторијског детерминизма разграничавајући га од њему страних схватања.

Дијалектичку компоненту марксистичког новог материјализма, Туцовић, такође, и то детаљније, разрађује. (О томе ћемо говорити у одељцима 8—22).

3. 1. Против филозофског идеализма и утопијског социјализма. Туцовић наводи и следеће аргументе. За остварење социјализма неопходни су пре свега **»објективни услови«** а затим револуционарна делатност пролетаријата; то значи да «са гледишта научнога социјализма» — и овде се Туцовић позива на **»Манифест«** — **»друштво, стварност не могу се догонити по плановима, системима и идејама разних реформатора, већ је социјализам постао израз, теоријско објашњење а социјална демократија политички представник класне борбе пролетаријата у стварности, у друштву које се креће и развија по својим унутрашњим законима«**. Туцовић, у својој даљој аргументацији, формулише принципе историјског материјализма о којима ћемо посебно говорити.

Социјалдемократи су, исто тако, противници и **»утопистичкога** принципа: **ко зна све може све«**, јер **»наша борба и њен циљ нису одређени идеалима о најсавршенијем друштвеном уређењу конструисаним на основу самих осећаја или метафизичких спекулација«,** па, према томе **»социјалистичка теорија нема ничега зајед-**

⁴ Светозар Марковић, **Сабрани списи**, Београд, 1960, књ. I, стр. 289-290, Марковић је полазио не само од Маркса и Енгелса већ и од низа других мислилаца — материјалиста и целе школе природнонаучног материјализма и позитивизма XIX века. Треба казати да је Марковићево филозофско образовање знатно богатије од Туцовићевог и његово захватање у тананије филозофске проблеме такође. Туцовић се доста угледао на Марковићеве погледе али указивање на заједничке тезе захтевало би посебну компаративну студију. Треба рећи и то да се Туцовић није упуштао у критику религије ни приближно у степену у којем је то чинио Марковић.

ничкога са лепим сновима о будућности: она је црпена из праксе и служи пракси«. Прецизније речено, »кључ за решење друштвенога питања не лежи само у свести, сазнању да је социјалистичко друштво боље од капиталистичкога и да је довољно придобити масе за њ, па ће самим тим бити уништене и патње човечанства толико векова. То би значило да људи по својој вољи могу мењати не само правац друштвенога развитка него и сами стварати овакву или онакву организацију друштва« — чиме се утопизам граничи са волунтаризмом који заступају анрхисти. Међутим, насупрот тим гледиштима, **»револуције се не праве, оне се стварају«**. Некада утописти — данас анархисти стоје на томе гледишту да »воља и знање могу увек све«; Туцовић сматра да у томе има и зрнаца истине, али они не значе много или не значе ништа »ако су инспирисани само тренутним осећајем незадовољства и метафизичким нагонима, сазнањем које се не оснива на дубоком познавању односа реалних услова или не води довољно рачуна о могућности реализације жеља«.

Као поенту и круцијални аргумент ових својих излагања Туцовић наводи познати став класика марксизма: **»Не одређује мишљење биће, већ биће мишљење«**⁵. (СД, V, 437—438).

3. 2. Насупрот волунтаризму и анархизму, Туцовић истиче следеће аргументе. Као и Светозар Марковић у своме добу, Туцовић, 1909. године, уверава своје следбенике — социјалдемократе да »ниједна класа не може своја борбена средства »по здравој памети« **измишљати**, већ их мора **прочитати** и **извести** из свога социјалног положаја«. Таква средства нису одрицање од плаћања пореза и од војне обавезе — такви »анархистички покушаји« не могу дати повољне резултате у класној борби пролетаријата ни у свету ни код нас. Уопште узев, **»одређивати социјалистичку политику према објективним условима борбе** значи водити рачуна како о **фактичкој снази** пролетаријата тако и о **стварним приликама** друштвеним и политичким у којима се борба има да изведе« — то је принцип борбе изведен из марксистичког релативног природноисторијског детерминизма којим се он противставља анархизму и свим **»анархизму склоним струјама«** које **»при одређивању тактике** полазе од **личности** а не од друштва, од **појединаца** место од **класа«**. (СД, II, 363, 364, 365).

Туцовић, на више места у својим полемичким списима, указује да тадашњи српски анархисти настоје да докажу корисност сваког радничког штрајка с разлогом да штрајкови васпитавају радничку класу и упућују је на борбу. Туцовић признаје ту васпитну (солидаристичку) улогу штрајкова, али, с разлогом, сматра да радници не штрајкују ради штрајка већ ради извојевања социјализма путем револуције, и стога одбацују анархистичку тезу по којој **»ослобођење лежи у анархији, па и у анархији у радничким организацијама, а не у јачању производње и уништавању буржоаске експлоатације«** (СД, I, 510—511). А када социјалдемократија

⁵ Овај Марксов текст гласи: „Не одређује свест људи њихово биће, већ обрнуто, њихово друштвено биће одређује њихову свест“. Предговор за Прилог критици политичке економије, К. Маркс, Ф. Енгелс, *Изабрана дела*, Београд, 1950, књ. II, стр. 338.

планира штрајк, поред увида у стихијни момент (расположење радника итд.), неопходно је да се при објави штрајка, његову завршетку и одређивању тактике у његовом вођењу води рачуна »о **стварним чињеницама**: привредним приликама, снази организације, снази противника итд«. (СД, I, 503).

И касније, Туцовић се морао враћати на борбу са анархизмом и доказивати да је анархистичка теорија о свемоћи »слободне воље« пала: »далеко од тога да прецени значај чисте теорије, да своју акцију оснива на ономе погрешном закључку: **ко хоће, тај може све**, социјална демократија је свесна тога да живот није рефлекс идеја нити историја резултат остварења појединачних жеља, већ напротив: теорија, ако хоће да буде здрава и плодна, мора бити интелектуална конзеквенца фактичких односа и тенденција развитака«. (СД, V, 436—437).

Против анархистичког волунтаризма Туцовић је водио борбу и пре и после тога. »Прва основна мисао коју је **Комунистички манифест** истакао јесте у овоме: Историја се не прави **по ћефу**, друштвене револуције не могу да створе масе кад им се прохте и кад им учени људи покажу потребу њихову — као што то утописти и анархисти мисле — него постоје извесни **закони** по којима се друштво развија, има неки разлог, који је дубљи од човечије воље, што је друштво у једном времену овакво а не онакво«. Као битну одлику анархиста Туцовић 1907. године сматра »њихову беспринципијелност, оскудицу сваког начела«: они »устају против сваке теорије, против сваког гледишта да постоји законитост, објективна нужност у развиту друштва, тврде да се историја може **правити**, одређивати по **ћефу**« и тиме »одбацују сваку **науку** о друштву — а данас се једино за марксизам може казати да је таква наука — неће ни да чују ни за какве научне законе. Анархија у науци, анархија у политици, то је њихов принцип, док је, међутим, једини стварни резултат сваколиког тог делења — анархија у њиховом мозгу!« (СД, IX, 189, 227; IV, 32).

Следеће, 1908. године Туцовић поново устаје против гледишта по коме развитак друштва зависи од свести и воље његових чланова. Никако не занемарујући значај свести и воље бораца за социјализам, Туцовић истиче да »научни социјализам, модерна социјална демократија не сматра **никако револуцију** као продукт **ћефа** или **расположења људи**. Револуција се не може вршити у овом или оном правцу, како то већ људи реше. Она је **могућа само у једноме смислу**. А тај смисао, тај правац, одређују спољне, објективне околности које људи по своме расположењу не могу преиначити. Револуције припрема и одређује их развитак економских односа, продуктивних снага« а »људи долазе само да их изврше« тако да је »**будућа, социјална револуција одређена, учињена нужном развитаком тих продуктивних снага**« које су производњу у данашњем друштву учиниле колективном, заједничком и због које и својина треба и мора да постане заједничка. (СД, IX, 532).

3. 3. Као што видимо, као што су Маркс и Енгелс (по Енгелсовом признању) пренагласили момент историјске нужности, посебно друштвеноекономских односа као детерминанту људске делатно-

сти што је довело до једностраности економизма, квијетизма итд.⁶ Туцовић је, у сличним условима своје земље и свога доба, пренагласио момент објективне нужности као детерминанте социјалистичке револуције и целокупне људске делатности. Он се, међутим, по правилу увек у наставку таквих својих теза ограђује од фатализма и сличних негативних консеквенца апсолутног детерминизма. Ово пренаглашавање имало је задатак да покаже и буржоазији и радницима у Србији да борба за социјалистичку револуцију није плод субјективних настојања »усијаних глава« које се руководе идејама усвојеним са стране већ да пролетаријат »креће напред једна сила и неодољива унутрашња снага коју ништа није кадро уништити и којој све иде на руку« — од »логике ствари« то јест закона капиталистичкога друштва до субјективних услова (делатности и саме буржоазије и пролетаријата и мотива њихове делатности итд.). (СД, IV, 116; V, 544).

3. 4. Туцовић је у наведеним тезама формулисао и своје схватање **основних принципа историјског материјализма**⁷, који представљају намерне парафразе познатих принципа чији су аутори Маркс и Енгелс⁸.

⁶ К. Маркс/Ф. Енгелс, *О књижевности и уметности*, Београд, 1946, стр. 22.

⁷ Занимљиво је да Туцовић и у униформи чита радове Јована Цвијића о македонском питању и другим проблемима и западну литературу која им чини заједничке изворе и имплицитно признаје, Цвијићу приближавањем историјском материјализму (СД, VII, 95; 1913). И Туцовић доста уважава географске моменте као детерминанте историјског развика тако да су његови текстови о овим питањима слични Цвијићевим. (Цвијићеве списи о томе: *Антропогеографски проблеми Балканскога Полуострва*, „Етнографски зборник“ СКА, IV, Београд, 1902; *Из друштвених наука*, Београд, 1965; *Аутобиографија и други списи*, Београд, 1965; и др.). Навешћемо основне Туцовићеве текстове о релевантности географске и уопште еколошке средине за човеков живот.

Следећи Цвијића, он пише: „скретањем трговинскога саобраћаја са Средоземнога мора на Атлантски океан, погођено је цело Балканско полуострво, па и Арбанија“ јер „у току времена луке Јадранског мора губе стари значај за светски саобраћај са Цариградом и Истоком, услед тога и трансверзални путеви кроз Арбанију, а унутрашњи саобраћај на полуострву почиње услед многих политичких и привредних промена гравитирати све више Солуну, на југ, и средњој Европи, на север“ (СД VIII, 21). Слично томе, „пресудан удар трговинској превласти италијанских градова на Истоку дошао је с друге стране, наиме од померања светског саобраћаја са средоземнога мора на Атлантски Океан. 1948. године Португалци су успели да открију поморски пут за Индију обилажењем Африке. Тај велики проналазак, који чини читаву револуцију у привредним и саобраћајним односима света, променио је правац тада најзначајнијег светског саобраћаја, и као неминувна последица тога, монополистичке привилегије италијанских градова у трговини са Истоком морале су пасти, да ускоро затим њихова истакнута посредничка улога сасвим изичезне“. Туцовић се позива на немачке ауторе из којих је узео податке за ове своје закључке (СД, VIII, 64) али је његов извор овде итекако и Цвијић, како га не помиње.

Туцовић наставља своја запажања ове врсте која су била од значаја за тумачење политичке и социјалне ситуације на Балкану, нарочито за његов познати став у македонском и албанском питању. После горњих промена у животу народа Средоземља изазваних географским открићима, дошле су нове промене: „Два велика техничка успеха, отварање Суецкога канала и железничке везе централне Европе са Истоком, почели су Средоземном мору враћати стари значај најбоље везе између Европе и Азије“. (За овај закључак Туцовић се позива на књигу: R. Herre, *Der Kampf um die Herrschaft in Mittelmeer*, S. 64). Сличан

Туцовић, пре свега, одбацује примарност људске свести и воље у односу на (природне и) историјске законитости, већ им оставља њихову реалну улогу: човек може само (а) да бира ону реалну могућност која му одговара или (б) да својом делатношћу — али само на основу закона — ствара нове реалне могућности каквих у матици—природи, нема. Тиме Туцовић, као што смо показали, заснива марксистички филозофски материјализам насупрот идеализму, утопизму, анархизму итд.

Туцовић, међутим, не прихвата ни географски материјализам (тачније — географски детерминизам) ни у његово време доста раширени биологизам са призвучима расизма: »данас у науци не може бити спора да подобност некога племена за државни живот треба ценити по ступњу историјскога развитка, по друштвеном саставу, по културној развијености и друштвеним и политичким тежњама, а не по раси којој припада« (1914: СД, VIII, 59).

Основне принципе примарности друштвене основе над »надградњом«, наш социјалдемократ овако формулише: »догод се облик својине — основ правне организације једног друштва — поклапа са условима производње, докле друштво има пуне могућности за миран

закључак Туцовић изводи и о Јадранском мору и његовом утицају на судбину балканских народа. За време процвата талијанских градских република, јадранске луке биле су »природне станице светскога саобраћаја, пуне дражи и привлачне снаге за властелу средњовековних балканских држава, нарочито Србије«. Од тих градова су полазили каравански путеви у унутрашњост Балкана, нарочито од центара као што су Дубровник, Котор, Бар, Скадар, Драч и Валона. (СД, VIII, 65-70, 71). А »за трговачким и привредним везама нише су и политичке везе«, што по Туцовићу грађанска историографија својом »архивском методом« није могла докучити; »мени се, међутим, чини да и ланку намеће закључак да је у оно време Јадранско море било гравитациона тачка не само трговинскога већ и политичкога живота српскога народа. Само се тим утицајем може објаснити што је у средњем веку најживљи политички живот нашег народа био баш у областима Јадранскога мора, дакле, у земљама које су биле не у центру, већ на западној граници нашега етнографскога простора. Са гравитирањем ка Јадранском мору померала се, наравно, и та граница нашега народнога елемента«. Међутим, »сви напори српских средњовековних господара да се утврде на Јадранском мору остали су безуспешни, јер су наилазили на отпор јачих супарника, раније италијанских градова и Мабара, а доцније Француза, Талијана и Аустријанаца«. (СД, VIII, 71).

Међутим, »после поменутог скретања светске трговине са Средоземнога мора на Атлантски океан, Јадранско море је изгубило свој трговински значај, али трговачки живот на његовој балканској обали није се гасио. Стари путеви нису тада опустели. Богатство балканских земаља и релативно развијена средњовековна култура у њима давале су довољно хране за одржавање старих комуникација. Али као резултат тога саобраћајнога скретања, трговачки центри на балканској обали Јадранскога мора постају све више локалне тачке које раде искључиво са балканским земљама. До у нојновије доба, до пре неколико десетина година, из унутрашњости полуострва стизали су многобројни каравани у Дубровник, Котор, Бар, Скадар и Драч«. (СД, VIII, 71-72).

»Али што није учинила турска најезда и пад италијанских градова, наступило је као последица нових саобраћајних и политичких промена«: »са привредним подизањем средње Европе културни живот Србије почиње се окретати ка северу, пијацама средње Европе« и то Савом и Дунавом којима тече главни саобраћај; »и тај преокрет није могао бити без великога утицаја на појаву српскога устанка«. А »откако је средња Европа везана железницама са Солуном и Цариградом, трговинска саобраћајница Балканског полуострва не струји више трансверзално, из

и успешан развитак у том правцу» и »напори појединаца па и група да то друштвено уређење изврну, из темеља униште, да изазову револуцију, безуспешни су«; али »кад продуктивне снаге једнога друштва добу у сукоб са продуктивним односима тога друштва, онда је створена подлога на којој тек људи могу извршити социјалну револуцију«. Заснивањем историјског материјализма Маркс и Енгелс су (нарочито у »Манифесту«) први пут доказали »да социјалистичко друштво мора доћи« чиме је »дата научна подлога социјалистичкоме идеалу«; утопијске социјалисте међутим »нису znale за ову историјску нужност, те су биле упућене да апелују на увиђаност и милосрђе буржоаских власника« који су држали власт у својим рукама, што се показало безуспешним. (СД, IX, 189, 191; 1907).

»Према томе: напредак социјалне демократије је зависан од објективних услова, тј. од стварних односа у друштву, у првом реду, од развитка начина производње који представља основу и покретачку снагу свега историјскога развитка« (1911: СД, IV 229—230).

Ове принципе историјског материјализма, Туцовић није само усвојио од класика марксизма већ их је проверавао, конкретизовао и изводио и из наших услова. Наведимо као значајну и актуелну његову оцену и тумачење појаве да је код Албанаца »племенска

унутрашњости (ка) јадранској обали, већ уздужно, уз унутрашњости ка Солуну и Пешти и даље ка северу. А да се та промена изврши до краја, да стари трговачки путеви опусте и стари приморски центри азгубе скоро сваку везу са полуострвом, утицале су политичке промене, у првом реду окупација Босне и Херцеговине и изукрштање честих политичких граница“. Тако су ове промене саобраћаја на Балканском полуострву „помериле центар политичкога живота српскога народа на север“. (СД, VIII, 72).

Једна детаљна компаративна анализа тек треба да утврди шта је у наведеним Туцовићевим тезама оригинално, а шта преузето од немачких и француских аутора и посебно од Цвијића. (Поред глобалне Цвијићеве литературе коју смо навели, напоменимо да о утицају географских открића на промену значаја Цариграда, Солуна, Сереза, Грчке итд. Цвијић пише у: **Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије**, књ. I, Београд, 1906, стр. 35-38; књ. II, стр. 498-500, 503-506; с позивањем на Марсела Дибоза, **Главне особине централних области Балканскога полуострва**, „Говори и чланци“, књ. I, Београд, 1921, стр. 102-103, 116-123, Цвијић настоји да објасни наведене промене у значају Грчке, Цариграда и Солуна током векова). Ево једнога места за које се Туцовић позива на Цвијића да би доказао да није решење за Србију излаз на Јадранско море (нарочито не на рачун албанске територије): Цвијић је доказао да правац нашег трговинског саобраћаја данас иде на Солун а не на Јадран; „тако излазак на Јадранско море, искупљен завојевањем Арбаније, представља за Србију једну економску апсурдност“, а поготову „политичку апсурдност“ (СД, VIII, 88-90).

Туцовић исказује и следећи суд: победа српске војске над турском у II балканском рату имала је свој „узрок једино у економским приликама“, јер је „српски сељак ћутио се заинтересованим на својој држави, док турски војник није имао никаквога интереса на својој. Ево, то је разлог победи кршћанских сељака. Дакле: у првом реду економска надмоћ хришћанског слободног сељака над заробљеним турским кметом“ (СД, VIII, 186). Таква тумачења даје Туцовић као историјски материјалист који при том у својој мултикаузалној анализи користи и све друге битне узроке и услове поред економског.

⁸ Најзначајнији Марксови и Енгелсови текстови из ове области које Туцовић парафразира налазе се у списима: К. Маркс, **Предговор за Прилог критици политичке економије**, „Изабрана дела“, књ. I, стр. 337-339; Ф. Енгелс, **Карл Маркс**, Исто, књ. II, стр. 158-160; Маркс/Енгелс, **Света породица**, „Дело“ књ. V, Београд, 1968, стр. 28-29, 31-32, 72, 131; **Манифест Комунистичке партије**, Исто, књ. 7, Београд, 1974, стр. 379-405; и др.

организација изгубила економску подлогу, па ипак се одржава«. Такве појаве, по Туцовићу, за историју људског друштва нису ништа необично: »организација људског друштва, облици заједничкога живота управо и иду за економским променама, као последица истих, никако обрнуто. А како ће се и којом брзином вршити процес прилагођавања облика друштвенога живота облицима рада и производње, то сад зависи од многих других историјских фактора«. Код Албанаца изолација од других народа довела је до збијања племенске заједнице која се понаша као целина само према туђим племенима и према суседству »са којима су у сталном непријатељству и борби«; а када се укључивањем Албанаца у балканску заједницу равноправних народа албански народ отвори, развије и просвети — нестаће и тога окова прошлости и албански народ ће испољити своје праве вредности. (1914: СД, VIII, 29—30).

Најзад, као што смо напоменули, Туцовић у целини својих историјско-материјалистичких погледа схвата значај и улогу **личности у историји** али је не сматра пресудном: марксисти настоје да друштво »објасне фактима која постоје као резултат историјскога развитка изван и изнад личности«. (1911: СД, IV, 335).

4. 1. Природноисторијски детерминизам се, поред изложених »принципа«, заснива највише на природним и друштвеним **законима** о којима је и напред било помена. Туцовић добро зна да је тек открићем закона вредности, закона класне борбе, примарности друштвеноекономске основе над облицима друштвене свести (упркос њиховом узајамном деловању и посредовању) и других, марксизам као научни социјализам превазишао утопијски социјализам, научно објективно засновао социјалистичке идеале, омогућио научно предвиђање услова и тока социјалистичке револуције и руководеће субјективним фактором (револуционарном праксом) њеног остваривања.

Туцовић, пре свега, познаје неколико **општих друштвених закона** историјског материјализма које формулише на следећи начин. Он зна за марксистички јединствен структурно-генетички приступ свим појавама, па, у том смислу, пише да »се садашњост развила из прошлости; будућност ће се развити и она се непрестано развија из садашњости« и »то је историјски закон, који се не може ни обићи ни прескочити, стога се он из вида не сме губити«. На основу њега Туцовић схвата деловање закона превазилажења као универзалног закона који у друштву делује тако што »припремајући социјалну револуцију, пролетаријату је прва дужност **отклањати** сметње које успоравају друштвени развитак«. (СД, IX, 265). Уопште узев, борба пролетаријата и у њој испољавање релативне слободе делатности тече »по **неодољивим законима друштвеног живота**« (СД, X, 183), »по вечитом закону историјскога развитка« тако да је пролетерска борба иманентна томе развиту — она »израста из срца данашњег друштва, овлађује целим његовим бићем и припрема његов прелаз у једну вишу, историјски нужну, културно неопходно потребну форму« (СД, IV, 479). Најзад, Туцовић донекле самостално изводи и следећи општи историјски закон којим настоји да докаже дубоко хуманистички карактер пролетерске борбе: »између милитаризма и демократије влада непомирљива супротност која се, као ка-

кав сталан закон, провлачи кроз историју свих времена и народа«. Та супротност, наглашава Туцовић, »лежи у **супротици**« ових установа и никакве палијативне мере, ни законодавне ни административне, не могу их измирити: јер сам по себи милитаризам представља силу која је »супротна бићу демократије), која демократију увек угрожава тако да се та супротност може разрешити само »укидањем милитаризма и завођењем народне војске« (СД, V, 551—552).

Више других друштвених закона Туцовић схвата као **посебне**. Такви су пре свега многобројни економски закони, као што су следећи. »Појаву крупних предузећа прати пропадање ситних« и »то је, тако рећи, закон« (СД, I, 104). Даље, »у овом опадању ренте у Немачкој види се један **општи закон**, који је од највећег значаја за разумевање ове борбе за заштиту аграрства« (СД, II, 202); постоје и други »привредни закони који у капиталистичком друштву владају« а које је утврдио Маркс. Такви су закони: »закон експропријације народа експлоатацијом већ експроприсаних«, »закон концентрације« капиталистичке привреде, »закони расподеле националног дохотка« и други. Уопште, Туцовић свуда у развијеном капитализму налази »капиталистичке законе који владају у индустрији«, пољопривреди и другим гранама живота друштва, објективне »законе друштвеног развитка који делују без обзира на наше симпатије и антипатије« тако да се друштво »креће по својим унутрашњим законима« без чијег познавања није могуће свесно-целисходно усмеравати друштвени развитак у правцу који је најбољи за већину човечанства. (СД, III, 445; VI, 439; итд.).

4.2. Попут Лењина,⁹ Туцовић добро познаје дијалектику јединства које неминовно укључује разлике (видети одељак 13): »један раднички покрет се, наравно, не развија без разлика у мишљењима« — међутим, има разлика и разлика и социјалдемократија мора превазићи схватања и праксу синдикалиста, директаша, економиста, анархиста и других штетних струја (СД, V, 112, 114—115) и настојати да делује, мисли и пише што »**одређеније и начелније**« (СД, II, 28). У томе је смисао борбе социјалдемократије за демократски централизам и за поштовање **дијалектичких закона делатности и мишљења**.

Насупрот томе, буржоаске политичке партије нису у стању да изграде начелно јединство програма а тиме ни делатности и мишљења. Неодређен положај србијанске буржоазије посебно је у томе погледу карактеристичан: »одсуство **стварне подлоге**, па, према томе, одсуство **плана, правца, критичности и одређености**« делатности и мишљења карактерише буржоаску политику у Србији (СД, IV, 165). »Подељеност на фракције и безначаљност буржоазије« у Србији плод је таквог њеног друштвеног смисла и положаја (СД, VIII, 235), тако да нам »Србија данас (1914), као и раније толико пута, пружа јединствен парламентарни пример: у њој буржоазија води једну колосалну изборну борбу без иједне изборне паролe!« (СД, VIII, 311).

У своје мишљењу наши буржоаски идеолози падају у »куриозне противречности« (СД, VIII, 44) — што је, као општу појаву за буржоаске идеологе у то време, констатовао Лењин.¹⁰ Мислећи по

⁹ Видети нашу књигу **Лењин о формалној логици**, Београд, 1959, стр. 59-96.

формалистичким законима који не захватају процес развитка, они нису у стању да разликују мисаоне противречности које правилно одражавају своје објекте (противречности ствари) и чије са знање омогућава продирање у суштину стварности — од мисаоних апсурда или »противречности неправилног расуђивања« (Лењин) које представљају симптом неистинитог мишљења. Тако се Стојан Прстић, »нашавши се пред противречним мишљењем« о Албанцима — да су они вероломан и да су честит народ, — определио за прву алтернативу; он тиме »није уочио да су та противречна мишљења о карактеру Арбанаса баш доказ да се њихов друштвени живот налази у прелазној фази: племена губе свој стари моћни утицај а нови односи још нису исформирани«, па су већином Албанци честити а неки вероломни. Туцовић примењује »ово марксистичко посматрање ствари« по коме се мора доћи до закључка »о релативној историјској вредности карактерних особина ових племена и зависности тих особина од ступња друштвеног живота«. За овакво схватање Туцовић се позива на Т. Моргана и Енгелсову књигу »Порекло породице, приватне својине и државе«. (СД, VIII, 40—42).

Неодређеност друштвенога положаја буржоазије има за нужну последицу недоследност и конфузност њене делатности и мишљења. Код наших тзв. радикалних партија »политичка судбина била је и остала да се увек демантују. Њихова дела стоје у најнепомирљивој супротности према њиховим речима« (СД, III, 253). Туцовић узима као пословичан доказ Николу Пашића и његову радикалску фракцију: и у друштвеном раду у самој Србији, »и у дипломатском раду он је пре свега шеф партије која се развила из колебљиве и неодређене ситне буржоазије и која, ношена догађајима, гледа да окретношћу и ситним лукавствима надокнади одсуство широкога политичкога видокруга и способности да у одређеном правцу истраје«; за време великих догађаја на Балкану »та колебљивост је утолико јаче владала« кабинетима балканских државица уколико је расла несразмера између великих прохтева и малих средстава за њихово остваривање, а у дипломатској вештини Николе Пашића она је добила изразе у његовој »способности да нешто хоће и неће у исто време, а та политика хоће и неће оставља, истина, њеном руковоаоцу отворена врата на која ће се од најозбиљније предузета корака моћи повући као од покушаја на који се озбиљно није ни мислило, али те 'покушаје' српски народ је скупо платио« (СД, VIII, 103). Ништа бољи нису ни радикалски »самосталци«: и они стално показују »да могу да буду за и против у исто време, да они могу једно да говоре а друго да раде, да се њихове речи не поклапају са делима«; »суд о оваквој политици и оваквој политичкој доследности ми спокојно остављамо нашим читаоцима« — закључује Туцовић 1908. (СД, II, 200).

2. Дијалектива револуционарне праксе пролетаријата — субјекта револуције

5. Иако заснован на детерминистичкој идеологији и преко њега тесно повезан са лидерима Друге интернационале, Туцовићев

¹⁰ Исто, стр. 80-88.

српски социјалдемократски покрет није прихватио њено потцењивање субјективног фактора, већ га је, напротив, са Марксом и Енгелсом, увек стављао у први план. Туцовић тачно и јасно разликује политичке покрете који су ношени догађајима (нпр. српске радикалске владе које води Никола Пашић), па су тиме објекти политике, од политичких и других покрета који свесно-целисходно, на основу познавања друштвеног детерминизма, својом борбом (практичном акцијом) остварују своје програме, па су тиме **»субјекти политике«**.¹¹

5.1. Као историјски материјалист, иако полази од закона класне борбе који је утврдио Маркс, Туцовић не заборавља да је прави **субјект историје — народ**; у том смислу он једном приликом пише (слично Светозару Марковићу):¹² ми социјалдемократи Србије **»отворено изјављујемо: није српска влада та, нису српски бајонети ти који ће извршити уједињене југословенства«** већ **»то су народне масе, које ће извојевањем услова за културни напредак извојевати себи и слободу«** (СД, III, 96; 1909). Истински израз и носилац слободарских (и националних и социјалних) тежњи српскога народа тога времена, међутим, јесте **пролетаријат** који, у припреми социјалистичке револуције, док за њу не сазру услови, користи све принципски допуштене и хумане начине побољшања положаја народа уопште и пролетаријата посебно и нарочито (као највише погодног капиталистичком експлоатацијом); основни од тих начина јесте борба за друштвене реформе. Стога, када пише и говори о **»теорији, као и практичној делатности«** и о **»јединству идеје и јединству акције пролетаријата у Србији«** (СД, III, 79; IV, 30, 77 итд.), Туцовић тачно зна да човек по Марксу води **двоструку борбу — против природе** (да би њену стихију подчинио својим потребама) и **против експлоатације** потлачених класа од стране владајућих. Пресудност човекове стваралачке праксе у оба ова подручја света за Туцовића је непобитна чињеница. Он зна да револуција коју доноси пролетаријат мора бити припремљена и да Србија, и као капиталистичка земља, и пре тога историјског преокрета, може кренути напред и у првом и у другом од тих подручја. Пре свега, у борби с природом, **»заводећи рационално шумарство, регулишући реке«,** наводњавајући сушне пределе, одводњавајући барске, разгранавалујући пољопривредне кооперативе, умножавајући школе, уздижући морално и интелектуално сељака, **»држава ће створити елементарне услове за модерну експлоатацију природних блага, за интензивну пољопривреду, и ограничити на тај начин свемоћ природних елемената«** који су у то време били преовлађујући над човеком владавином над њима у Србији. После ограничавања **»свемоћи природе«** у односу на земљорадњу, задатак српске грађанске државе

¹¹ „Победа младотурака направила је Турску од објекта спољне политике великих капиталистичких сила једним субјектом политике“ (СД, III, 19).

¹² „’Србија’ — то није кнез, нису министри, нису начелници и капетани, судије и кметови, надлежатељства и канцеларије, Србија — то је народ српски што живи у Србији, по чијој вољи или боље по чијем **трпљењу** постоје и кнез и министри и надлежатељства и сав данашњи државни поредак“ (Сабрани списи, књ. III, Београд, 1965, стр. 219). Начело народног суверенитета истиче на сличан начин Туцовић у спису **Буржоаска и пролетерска Србија**, СД, IV, 150-167 и др.

био би да ограничи »свемоћан утицај страних пијаца и држава« на српску привреду; иста та држава могла би да поради на стварању »Балканске федерације« (као »заједнице балканских народа ради одбране од завојевачке колонијалне политике Европе«) која представља »потребу самоодржања балканских државица« — таквом политиком зближавања треба заменити политику бескрајних спорова и надметања балканских државица чиме оне постају лак плен европских завојевача. (СД, VII, 10—11, 30).

5.2. Ево како Туцовић изворно марксистички схвата **стваралачку улогу људске практичке делатности**, њене огромне могућности али и границе и одређује однос марксизма према фатализму, квијетизму и уопште минимизирању улоге субјективног фактора као и према његовом хипертрофирању.

Социјалдемократија, поновимо ову Туцовићеву мисао, »не агитује више само **речју** већ и **делом**, акцијом коју развија, и то систематски, по плану и поузданом тактиком« (СД, III, 295). »Социјализам је нераздвојно спојен са праксом« (СД, V, 436) и задатак теоретичара јесте мењање света и друштва — како прокламује Маркс у једанаестој **Тези о Фојербаху** коју Туцовић цитира и коментарише: »ми нећемо само да проучавамо живот, друштво; **ми хоћемо да га мењамо, утичући на људе**. Али треба имати на уму да **уз штети и знати**, треба да дође и **умети**, па тек онда **моћи**. Ма колико били уверени у неминовност доласка социјализма и ма колико — често погрешно — држали 'да сви путеви воде у Рим'« (овде Туцовић алудира на познату девизу о томе да је Маркс доказао нужност доласка социјализма и да пролетаријат и његова Партија стога мирно треба да чекају тај долазак) — »нама је ипак много стало до тога да **што пре и брже** дођемо своме циљу« и зато морамо спроводити револуционарну акцију (СД, V, 439).

Као што смо напоменули, и Туцовић је, из одређених разлога, нешто пренагласио нужност настанка социјализма из недара капитализма на основу његових сопствених закона које је открио Маркс — али он одмах у наставку таквих својих теза показује да се та **објективна нужност неће остварити без човекове свесно-целисходне делатности**. Тако, ако биће одређује мишљење — »ипак, погрешно би било закључити да је наша теорија **фаталистичка**, да социјалдемократи не признају значај воље и свести људи за ток историје«; социјалдемократи нису ни идеалисти (где он укључује и утописте, и ревизионисте и анархисте), ни фаталисти, већ »материјалисти« али и то новог типа — материјалисти који знају степен пресудности људске праксе у човековој борби како с природом тако и са друштвеном стихијом. (СД, V, 437—438).

Све у свему, **релативни природноисторијски детерминизам марксизма** према Туцовићевом мишљењу на следећи начин схвата границе људске слободне делатности. Пошто је цитирао Марксов текст о томе, Туцовић га коментарише: »тако се **човеција акција** схвата не као слободна, већ као **нужна**, и то као **законита**, тј. као таква да **се може научно испитати**. Промена односа не врши се 'аутоматски', **независно од човекове акције**, јер се продуктивни односи међу људима јављају у току њихове акције. Али се они могу да мењају — фактички се врло често и мењају — **само не у правцу у коме би људи то хтели**«. (СД, V, 348).

И поред свега тога, човек мора настојати да у стихију природе и друштва унесе своју свесноцелисходну акцију и да им да печат своје воље и намере — у чему он све више успева, тако да ће се у комунизму остварити оно чувено Енгелсово гесло о »скоку из царства пужности у царство слободе«. У томе је Туцовић експлицитан. На питање: »излази ли из овога« — из природноисторијског детерминизма у који је човек »укљештен« — »да треба скрстити руке па чекати плод историјског развића, социјалистичко друштво? Никако! **Својеволјно** мешање у ток друштвеног развитка зацело је бесмислено, па и штетно; не могу људи по своме ћефу управљати ток друштвеног развитка тамо или амо, напред или назад. Али је корисно и нужно **свесно** мешање које се састоји у томе: да људи проуче правац у ком се друштво креће па и сами у том смислу делују, убрзавајући кретање«. А како да делају — у то пролетерс упућује други део »Манифеста« (1848): треба да делају **»класном борбом пролетаријата — то је онај страховити маљ који ће размрсити данашње капиталистички организовано друштво«** (СД, IX, 191—192).

Ако се цео процес борбе за социјализам сагледа са супротног гледишта, са становишта човекових идеала или жеља за остварењем бољег живота, долази се до истог закључка. Детерминистичко »схватање научнога социјализма нимало не деградира значај науке и просвећивања«, јер »ми никада не кажемо да ће социјална револуција **сама по себи доћи**, и да пролетаријат, због тога што је он класа у корист чијега идеала дејствује и сам објективни развитак факата, треба да скрсти руке, спава и чека гњилу социјалистичку крушку да му падне у уста«. Ово зато што развитак производних снага у правцу колективизма »само је **претходни услов** за остварење нашега идеала. Услов, истина, без кога се не може, али који сам по себи не доноси све«; »пролетаријат треба да се користи тим за њега повољним социјалним околностима те да, **својом свесном и енергичном акцијом**, оствари свој идеал. Ако не ради, он поред све повољ не економске тенденције може вечито остати роб у данашњем друштву«. (СД, IX, 532—533).

Овако савршено јасним и тачним Туцовићевим формулацијама сматрамо да не треба коментара и тумачења.

5.3. Насупрот и волунтаристима и анархистима, и квијетестима, и доктринарима и практицистима, Туцовић (СД, IV, 32 игд.) зна да се целокупна практичка активност социјалдемократије мора руководити марксистичком **науком**, с једне, и **вредностима социјалистичког хуманизма**, с друге стране. Као примере из праксе социјалдемократије Европе, Туцовић наводи Карла Кауцког, Виктора Адлера и Карла Ренера: »Виктор Адлер је човек од акције, од праксе« — »он није писао велика дела, он их је стварао« тако да »што је Карл Кауцки за марксизам у теорији, то је Виктор Адлер за марксизам у пракси, на делу: најдаровитији, најсвестранији марксистички политичар међународне социјалне демократије« (СД, VI, 354); као нека равнотежа међу овом двојицом стоји Ренер тиме што настоји »да доведе у што пунији склад **теорију и праксу** социјалне демократије«, док његови критичари остају практицисти или постају плен других једностраности (СД, IV, 129; 1910). Занимљиво је да у наведеном поређењу, писаном 1912. године, Туцовић и не помиње Лењина, иако је он са большевцима у то време дао основне прилоге

марксизму почетка XX века, па је октобарском револуцијом (коју, на жалост, Туцовић није дочекао) доказана тачност његовог »правила« — »да величину људи чини величина њиховог дела« (СД, VI, 354).

Посвећујући читав свој кратки живот пролетерској револуцији, Туцовић је био и теоретичар и практичар првога реда, који је добро знао да је циљ теорије, у ствари, чисто практички, па је упозоравао: »треба, другови, једанпут бити начисто са тим да не вреди доносити резолуције на конгресима ако се не извршују« (СД, IV, 24). И као што је Ј. Б. Тито у основу нашег партизанског народно-ослободилачког рата ставио принцип непрекидне офанзивности наших јединица које се у сукобу с непријатељима кале и оспособљавају за све веће и теже битке, Туцовић је (попут Светозара Марковића) прокламовао сличан принцип револуционарне праксе која снажи редове пролетерске социјалдемократије: »ми се борбе не плашимо« — упозоравао је он буржоаске противнике, јер »у борби нам снага расте, у непрекидним напорима за победу наше ствари наша је војска постала непрегледна и непобедна«; »по упорности и издржљивости у борби, по поузданости и хладнокрвности са којом пресеца таласе противничких напада и илови своје циљу, пролетаријат је највећи ентузијаст, фанатик, морални цин« тако да »ко са њим иде, не губи веру у будућност« и његова је »коначна победа још само питање времена« (СД, III, 29; X, 7; итд.).

До овако зрелих марксистичких схватања, Туцовић је дошао доста рано. Још 1902. године, Туцовић је добро познавао »Манифест« и друга дела марксизма и на њих се позивао у теоријском тумачењу и руковођењу борбом српског радничког покрета. Захтевао је, као и Маркс, принципијелност и доследност уз ослањање само на сопствене снаге којима притичу у помоћ најсвеснији делови сељаштва и интелигенције, као савезника пролетаријата у припреми и извођењу револуције: »ми имамо право само на онолико колико можемо освојити сопственом силом«, па је, стога, наш раднички покрет израз једне друштвене класе која чврсто стоји на земљишту класне борбе пролетаријата и не заноси се ситним, безначајним, моментаним обећањима или баш задобитцима који нису плод фактичке снаге већ политичке комбинације« (СД, I, 78—79; слично: 166). Туцовић зна да »уништење класне владавине« не долази само собом, већ да ће оно »бити последица класног покрета и класне борбе интернационалнога пролетаријата« (СД, II, 263), и да се социјалдемократија »као организација не огледа у ономе што на први поглед пред очима стоји, већ у организационом поступању«, у делатности, »акцији маса« (СД, II, 442; V, 145—147).

Сав посвећен револуционарној акцији, Туцовић је добро знао да је Светозар Марковић својим социјалистичким покретом морао доћи до ограничених резултата, пре свега, због неразвијености српског пролетаријата и ниског нивоа његове политичке свести; а када је српски пролетаријат почетком XX века довољно ојачао и схватио своје класне интересе, и у Србији »гарантијом социјалистичке победе постаде пролетаријат, она друштвена класа која је својим друштвеним положајем, својим класним интересима упућена на неминовну борбу у правцу и смислу социјализма који је у исто време правац и смисао друштвеног развика« (СД,

IV, 374). Управо ово поклапање објективног тока историје са субјективним интересима пролетаријата омогућава успешну социјал-демократску друштвеноисторијску практичку делатност.

6. Међутим, револуционарна пракса пролетаријата, сама по себи, није довољна за његово ослобођење без **теорије научног социјализма** која се, с једне стране, мора усвојити из дела класика марксизма и друге социјалдемократске литературе а, с друге стране, извести из сопственог револуционарног искуства којим се општи закони и принципи научног социјализма спецификују и конкретизују на посебне услове Србије и Балкана. У томе смислу, Туцовић је оставио следећи познати класичан текст: Поред сопственог искуства које социјалистички агитатор црпе »у кући и радионици«, у јавном животу итд., »прва је потреба свакога социјалистичкога агитатора, без које нема ни успешнога посматрања и праћења јавнога живота, **социјалистичка теоријска спрема која се стиче само читањем социјалистичке литературе**«. Јер »у своме животном искуству један пролетер већ има један драгоцен елеменат за успешну агитациону делатност у масама истога друштвенога положаја. Али је тај елеменат савршено недовољан ако се не споји са **теоријским образовањем** у социјализму које једностраност и ограниченост искуства замењује широким погледом на цео живот и стваралачкој енергији и нагону за борбом даје правога социјалистичкога полета«. Тако се Туцовић противставља једностраности и **практицизма и доктринарства** (од којих прва прецењује значај праксе а друга теорије) упућујући на **јединство »животног искуства«** и **»теоријског образовања«** које »једностраност и ограниченост искуства замењује широким погледом на цео живот« (СД, IV, 232). Насупрот раздвајању и противстављању праксе и теорије, Туцовић добро зна да »као што је наша борба једна тако је и наша једна теорија, или још боље: социјализам је нераздвајно спојен са праксом, они чине једну целину« (СД, V, 436—440). Нема, значи, свесно-целисходне и тиме истински ефикасне практичке револуционарне делатности без познавања науке и теорије — »теорија је подлога социјалистичке тактике, тактике модерне социјалне демократије« (СД, III, 295).

Сажето речено, »теорија не повећава само стварну снагу пролетаријата, већ и његову класну свест. Она је фактор који могућно развијање снага пролетаријата пење на највећу меру, учећи га како ће снаге дате економским развитком најцелисходније употребити и спречити њихово расипање« (СД, V, 439). У значајном програмском студијском огледу »Догма или теорија?« (СД, VIII, 217—218), Туцовић се противставља негирању значаја теорије од стране практициста и анархиста указујући да »сви велики умови, сви научни радници за чије су име везани највећи напреди људскога сазнања били су заснивачи **теорија, новог правца посматрања, новог система, нових школа**«, и значај и утицај тих стваралаца у друштвеном животу »мери се баш по томе колико њихове теорије набу следбеника«, њихови системи дорађивача а њихове школе ученика и »преко њих они живе и после своје смрти«, и ван ускога оквира резултата које су успели да остваре. Они живе баш благодарећи томе што су њихове теорије **»синтеза живота, израз стварности и кључ за објашњење стварности, систем посматрања и закона који у друштвеном животу леже**«, што

су дело посматрања стварности и служе разумевању, предвиђању њених токова и усмеравању човекове праксе. Отуда се и вредност неке теорије »не мери по томе колико је она стара, већ по томе колико је она способна да нам омогући схватање, разумевање, објашњење и предвиђање стварности, која је тако разнородна, сложена и вечито покретна«. Таква теорија данас је она »чији су заснивачи Маркс и Енгелс и која има, као ни једна друга теорија пре и после ње, силан утицај у друштвеном животу« (СД, V, 218; слично: СД, IV, 26—34).

Дубина и ширина Туцовићеве дијалектичке мисли дошла је до изражаја и у његовом следећем одређивању односа између тактике, теорије и праксе српске социјалдемократије (које он с правом означава као гледиште и Душана Поповића). Тактика »није непроменљива и унапред утврђена као принципи, али не подлеже ни тренутним променама као пракса. Као начин, метод борбе социјалне демократије, социјалистичка тактика стоји **изнад** праксе и у самој пракси; она господари праксом, али и пракса промењује њу; она је у исто време и **критеријум** и **саставни део** праксе. И уколико је у пракси, уколико мора да води рачуна о тако сложеном, разноврсном и променљивом стицању прилика, тактика социјалне демократије показује нам се у прилагођавању, у променама. Само што су те промене далеко од тога да буду тренутне и произвољне и да тактику изједначе са праксом; оне, напротив, стоје под контролом основних, сталних и утврђених социјалистичких принципа«. (СД, IV, 32—34).

Према свему томе, социјална демократија »не агитује више само **речју** већ и **делом**, акцијом коју развија, и то систематски, по плану и поузданом тактиком« а та тактика није ни анархична (практицистичка) ни метафизички окоштала, већ заснована на »социјалистичкој теорији, на социјалистичком посматрању ствари уопште« и зато је она у стању да »**разноврсност** социјалнога састава и политичких облика и сталну промену не губи никада из вида« и да постиже све веће успехе у припремама револуције. (СД, IV, 32—34; III, 295—299).

3. Дијалектика социјалистичког хуманизма

7. Као што је још Светозар Марковић био истински ученик Прве интернационале који не само познаје и научну и хуманистичку страну марксизма, већ их обе подједнако и развија, па се мора сматрати једним од саоснивача марксизма који први код нас пише о отуђењу и разотуђењу као свестраном ослобођењу пролетаријата и целог човечанства,¹³ и Туцовић зна да научни социјализам није учење о револуцији ради револуције, већ да је **смисао социјалистичке револуције** у остваривању услова за непрекидан развитак **вредности социјалистичког хуманизма**. Зато је пажња Туцовића као револуционара стално будна и изузетно осетљива за услове живота и рада радника и целог народа — то је

¹³ А. Б. Стојковић, **Марковићево схватање отуђења и разотуђења**, „Глас“ САНУ, књ. 17, Београд, 1973, стр. 125-142.

била његова најдубља инспирација у бескомпромисној револуционарној борби за рушење класног и изградњу новог социјалистичког друштва.

Јединство научне и хуманистичке стране марксизма, Туцовић констатује пишући да је орган ССДС »Борба« дала доказа »да је она умела показивати интересовање за проблеме и резултате науке не занемарујући ни тренутка животне потребе народних маса и интересе радничке класе« (1913: СД, VII, 147). Исту мисао налазимо и у Туцовићевом ставу да социјалистичка револуција доноси **двоструки преображај** човечанства — с једне стране, »економски«, социјални и национални, а с друге стране, »преображај самих људи« (СД, I, 489; 500) — преображај који захвата »цео морални, духовни, литерарни, културни, привредни, физички живот народа« (1909: СД, X, 126).

7.1. Туцовићева разрада **антрополошко-хуманистичке, односно вредносно-нормативне стране марксизма** у јединству са његовом **научно-детерминистичком страном** од изузетног је значаја, јер је он тиме одржао континуитет између Светозара Марковића и концепција Комунистичке партије Југославије. Он се није повео за схватањима Друге интернационале која су занемаривала субјективни фактор и вредносну страну марксизма. Он иде за Лењином који је разрађивао проблеме социјалдемократских (комунистичких) идеала, које су Маркс и Енгелс термилошки избегавали да би се оградиле од утописта и субјективиста.

Туцовић, као што смо већ показали, јасно схвата суштину и разликује идеале и стварност, »треба« и »јесте«, **вредносно-нормативне и индикативне судове** и, по Марксу, зна да је »извор свих вредности, рад радничке класе« (СД, VI, 520). Он упозорава да се »врло често може приметити да људи гледају у некој ствари оно што би она **требала** да буде, а не оно што она **јесте**« (СД, III, 206) — а то бркање идеала са стварношћу доводи до разочарења и посустајања у борби за боље друштво свуда где се покаже да остварени резултати одударују од замишљених.

Туцовић прецизно разликује »субјективистичке идеале« утописта који се »испредају из богате маште« (СД, I, 26; 32—33) — и социјалдемократске идеале изведене из закона развитка капиталистичког друштва из којих нужно следи настанак социјализма уз неопходан услов — револуционарне делатности пролетаријата који ту реалну могућност остварује; тако је са »Манифестом Комунистичке партије« »први пут дата **научна подлога социјалистичкоме идеалу**« (СД, IX, 189) и »у овом јасном и одређеном познавању свога идеала, одређеној тежњи к њему и најпотпунијем уверењу у његову победу разликује се пролетерски покрет од свих досадашњих покрета потчињених класа« (СД, II, 80).

У својим списима и делатности, Туцовић годинама упорно истиче да наш социјалдемократски покрет мора стално имати пред очима борбу за »остварење социјалистичкога идеала« (СД, III, 395) и те идеале схватити као значајне мотиве целокупне револуционарне борбе радника целог света — али никако не сме престати да разликује постигнуте резултате у тој борби, то јест, грубу друштвену стварност од тих врхунских идеала социјализма и комунизма који ће се остваривати деценијама и можда вековима. И када дође до сукоба између идеала и стварности — социјалдемо-

крат, као истински револуционар, не сме поклекнути пред тешкоћама, већ наставити борбу до коначне победе новог друштва и његових хуманистичких вредности.

Такво једно велико искушење у сукобу између социјалдемократских идеала и стварности доживео је Туцовић у почетку првог светског рата када се већ налазио на положају као официр српске војске. Њега озбиљно забрињава »држање Социјалистичке интернационале« у том рату, и упозорава, у своме дневнику, писаном на положају, пред погибију, да се »заборавља да нам наши будући идеали и наша социјалистичка етика служе да уздигемо масе за остварење социјалистичких циљева, али да они не могу објаснити догађаје нити њима управљати«. Међутим, »ако су идеали једни, откуда различно држање партија у Интернационали?« — откуда несумњива »несагласност у држању партија у Интернационали«, па је, у започетом рату »радник дошао у сукоб с радником, партија с партијом«. Туцовићев одговор гласи: »ако се ствар посматра са ширег, историјског гледишта, овај сукоб не лежи у принципима, већ у околностима« — »то није противречност у држању Интернационале, већ противречност односа у капиталистичком строју«. Наиме, док се још било у оквирима теорије и идеала (иако је Туцовић доживљавао тешке часове због неспремности аустријске и немачке социјалдемократије да осуди аустријску анексију Босне и Херцеговине 1908) и борило се против рата (у чему је Туцовићева партија била једна од неколико најдоследнијих) — »сагласност у Интернационали манифестована је на сјајан начин«; али »када се ушло у вртлог борбе која прети да све међународне односе преврне из основа, избачени су на тапет многи интереси према којима ни пролетаријат не може бити равнодушан«; а »противречност тих интереса је очигледна« и »из ње се и сукоби јављају« (СД, VIII, 346).

Туцовић се у већини схватања слагао с Лењином, иако га готово и није цитирао, јер су аустромарксисте (до чије му је подршке било веома стало) подозревали од Лењина и бољшевика па није довољно уважавао његове оцене идеологије и праксе Друге интернационале. Тако је и морао бити изненађен њеним »социјалшовинизмом« (Лењин) испољеним одмах по избијању светског рата у којем је, пишући горње оцене, изгубио живот. . .

7.1.1. На питање: какве **нове хумане вредности** доноси собом социјализам, Туцовић одговара целокупном својом делатношћу а посебно својим списима. То је, пре свега, **ослобођење** рада, односно радника и целог човечанства: социјалдемократија се бори за припремање и извођење »великога пролетерскога дела: **ослобођења човечанства**«, а, пре свега, пролетаријата као најугроженије класе савременог капиталистичког друштва — а »ослобођење пролетаријата није могуће без уништења капитализма« (СД, IV, 12, 375). Јединство ове две стране борбе — за сопствено ослобођење и ослобођење свог народа и целог човечанства — пролетеријат садржи у своме друштвеноме бићу, што је Туцовић јасно знао и истицао борећи се против сваког секташтва и сужавања фронта борбе и задатака савременог напредног човечанства које предводи радничка класа: »потребно је нагласити да социјална демократија није само заштитник интереса **радничке класе** већ и **друштвенога развика**; она није **радничка** партија у томе смислу да се ње, осим радничких интереса, ништа друго не тиче«; социјална демократија је партија класне бор-

бе пролетаријата, »партија његових ослободилачких тежња, његове историјске мисије« — али »пролетаријат се не може ослободити и извршити велику задаћу која му је историјом придељена ако за то не буду створене погодбе друштвеним развикојом и ако се цело друштво не буде дигло на један виши ступањ« (СД, III, 290). У складу с тим, после извесних једностраних приступа у својој политици према селу, Туцовићева Партија је схватила поруку I интернационале и Светозара Марковића, изведену нарочито из негативног искуства Париске комуне (која се изоловањем од сељачких маса осудила на пропаст) — па је настојала да што више прошири фронт борбе пролетаријата. Стога »пролетаријат, као оделита и организована класа« српскога народа тога доба (1910: СД, IV, 85, 124) преузима постепено од радикала борбу за еманципацију сеоских маса и у томе постиже све запаженије успехе борбом за решавање аграрног питања преко сеоских организација ССДП (1910—1911: СД, III, 292—294; IV, 378; V, 216—217, итд.). Тиме је Партија добила »још једног силног савезника« а »то су пролетаризоване сеоске масе« (1911; СД, IV, 448).

Тако је Туцовић могао резимирати своје и српске социјалдемократије гледиште о овоме питању преузето са извора I и II интернационале и изнедрено из нашег искуства, у констатацијама: »под ударцима капиталистичке неправде развија се у пролетаријата силан нагон за ослобођење које га испуњава високим моралним врлинама, прегалаштвом, пожртвовањем, самоодрицањем, културношћу и идеализмом« (1910: СД, IV, 87), у његовој тежњи »уништењу капиталистичкога друштвенога строја и ослобођењу пролетаријата и човечанства« (СД, VI, 201.).

Туцовићева Партија борила се за свестрану слободу која је могућа у капиталистичком друштву с перспективом њеног довршења у будућем социјалистичком и комунистичком друштву у којем ће »слободан развитај сваког појединца бити услов слободног развитака за све« («Манифест», 1848). То је, пре свега, слобода мишљења и делатности у сопственим редовима која је, разумљиво, специфична: »признајући слободу мишљења у социјалистичким странкама, не треба никада смести с ума да оне нису клубови за слободну дискусију, већ организације за борбу, које имају своја правила и основна начела, свој програм и циљ« тако да слобода појединца (од њега као секретара Партије до појединих чланова) мора бити потчињена свесној дисциплини« демократског централизма (о томе видети одељак 13.2.1) без кога нема остварења »крајњег циља« социјалдемократије — социјализма (СД, IX, 166); у овоме је Туцовић Лењинов ученик.¹⁴

Туцовић се, затим — позивајући се нарочито на познато дело Аугуста Бебела »Жена и социјализам« — борио за пуну равноправност жена с мушкарцима и за њихово свестрано ослобођење и еманципацију (СД, III, 560—567; IV, 487—489; VI, 259; VIII, 14—16, 226—228; итд.).

Велике напоре уложио је у борби за опште, тајно и непосредно право гласа као моћно оружје слободе делатности и борбе

¹⁴ Видети: В. И. Ленин, Полное собрание сочинений, т. 35, стр. 309-310, 325-326; т. 36, стр. 21-25, 35-36, 188-189, 201-203, 499-500; т. 40, стр. 240-241, 248-250; т. 45, стр. 88-89; итд.

за социјализам (СД, III, 184—196; IV, 39—43 итд.). Заједно са Душаном Поповићем и целом Партијом борио се за слободу штампе, са поентом: »пролетаријат не губи веру у пораст своје снаге и велику мисију коју му је историја доделила: ослобођење друштва и људске мисли од окова монопола средстава за рад и право на пун живот« (СД, IV, 219). Најзад, борио се за »слободу скупштинске дискусије«, одајући признање Триши Кацлеровићу и Драгиши Лапчевићу — социјалдемократским посланицима у Скупштини на храбрости у борби против трошења новца на стајаћу војску и наоружање, због које је Кацлеровић 1909. био премлаћен (СД, X, 75—77 итд.).

Једном речју, Туцовићева борба за свестрано ослобођење радника и целог народа сведочи о снази његовог духа и широким видцима и перспективама које је отварао нашем малом народу уједињењем са другим народима Балкана као равноправном члану европске заједнице народа.

7.1.2. Те перспективе отварао је Туцовић нашем човеку и на пољу моралног препорода не падајући при том у једностраност тзв. етичког социјализма, који не схвата условљеност тога препорода радикалном променом материјалне друштвене основе. Он је свестан чињенице о црним перспективама будућности у ropству капиталу у случају да не победи пролетерска револуција, али је критички оптимист који пише: »нов духовни живот који је покрет радничке класе у њему пробудио учи га (пролетера) да се солидарношћу, међусобним повезивањем и груписањем може изменити та страшна слика будућности — и од тога тренутка расте и развија се у човека под дејством тежња које облагорођују и борби које челиче« (СД, IV, 430). Значи, борба социјалдемократије за побољшање положаја радника у условима капитализма доводи до успеха — а не добра воља или сажалење буржоазије: пошто се број радника у Србији увећао и њихова свест ојачала, »државна интервенција у корист радника није више ствар хуманих осећаја према једној многобројној друштвеној класи већ једна социјална нужност«. Она значи у првом реду подизање, чување и заштитивање радне снаге која је главни фактор у модерном привредном животу; она значи »одржање егзистенције и материјално уздизање најпотлаченијих друштвених редова« на којима се држи данас снага модерних народа и друштва; она значи »оспособљавање за културни живот оних људи који су из уживања културних тековина искључени; она значи свесно старање заједнице да се у односе рада унесе више реда и сношљивости и да се капиталистичком нагону за што већом експлоатацијом радне снаге поставе извесне законске границе а заједници доделе извесне јавне дужности према привредно слабијој страни«. (СД, VI, 65—66).

Борећи се за нове вредности социјалистичког хуманизма, социјалдемократија настоји да са њиховим остваривањем почне одмах борећи се за високу моралност својих чланова. Насупрот социјалдемократији која је »чиста, начелна и узвишена« у својој идеологији, понашању и борби, буржоаске партије се само формално разликују једна од друге, јер не могу све истовремено бити на власти, а иначе су као експлоататорске синоним »котерија и интрига, корумпирања и поткупљивања« и сваког неморала (СД, III, 212), тако да се књиге могу написати »о црном образу и моралу капиталистичке класе« (СД, IX, 178). Под насловом »Један тип«, Туцовић слика морални лик

једног ужичког малограђанина и његове махинације у свакодневном животу, око избора итд. (СД, IX, 138—141), узимајући га као модел морално пропалог носиоца тадашње власти у Србији. Туцовић је водио строг рачун о моралу странака и носилаца кандидатских листа приликом избора за народне посланике па, иако је буржоазија под притиском и разним махинацијама (ограничење права гласа, куповина гласова итд.) добијала на изборима, Туцовић с правом констатује да је социјалдемократија победила »својим моралним достојанством, својом политичком карактерношћу, својим поштењем у агитацији« и целокупном својом делатношћу (СД, IX, 142—149, 151—154).

А да би имала морално право да високу моралност тражи од буржоазије, Туцовићева Партија је била најстрожа у томе погледу према својим члановима. Тако је Крста Цицварић избачен из Партије још 1901. године као морално недостојан, дворски улизица, денунцијант и потпуна морално-политичка пропалица (СД, V, 413—414). Иста судбина стигла је и ренегате Партије Јована Скерлића, Косту Јовановића и Милорада Поповића као опортунисте и реформисте који примају стишеније и сарађују с буржоазијом (СД, I, 227—243; слично: СД, IX, 156—166 итд.). Партија је изабацила из свога чланства и три адвоката који су кршили партијски статут и морал (СД, IX, 602—604). Туцовић је бескомпромисно критиковао рад Партије и њених чланова не штедећи ни себе тако да је српска социјалдемократија могла извршити свој историјски задатак доношења идеологије марксизма и комунизма од Светозара Марковића, Ценића и Пелагића до Комунистичке партије Југославије.

7.2. Истовремено велики стратег, оперативац и тактичар не само српске већ и европске социјалдемократије, Туцовић је, не губећи из вида велике, глобалне циљеве социјалистичке револуције који су у остваривању слободе рада и живота, братства и јединства међу народима света и других хуманих вредности, будно пратио **живот свога народа** и настојао да му борбом за »ситне« реформе (као што је био нарочито тзв. закон о радњама) одмах помогне у стварању сношљивијих услова експлоатације док се не изврше припреме за револуцију. У томе је он, попут утописте Васе Пелагића, ишао у детаље а највиши домет достигао је у борби против великосрпског милитаризма и хегемонизма.

Тако, тек што је дошао у Београд, он 1902. године, приликом једне посете родном Ужицу, пише да је »крајња беда и сиротиња, какве готово нема ни у једној вароши у Србији, убила код ужичких радника сваку мисао о човечанском достојанству« (СД, I, 60). Епохални »преображај« који врши социјалистичка револуција јесте у »преобраћању најширих пролетерских редова, правога народа, од потчињене, експлоатисане класе у друштво слободних али и културно и интелектуално уздигнутих чланова једне слободне заједнице« (СД, II, 81). Поводом анексионе кризе 1908. године, Туцовић подвлачи да ће тек »са уништењем класне владавине« путем »класне борбе интернационалнога пролетаријата« »ишчезнути све свирепе последице садашњег капитализма, у првоме реду колонијална политика« и тек ће тада и нашем друштву »бити загарантован мир и хармонија, културно и срећно развијање свију нација« (СД, II, 263).

Обилазећи фабрике по Србији да би упознао живот и рад пролетаријата и помогао његову револуционарну борбу и путујући Бал-

каном као резервни официр српске војске у ратовима које је оцењивао као империјалистичке и неправедне, Туцовић је слао дописе »Радничким новинама« и оставио друга драгоцене документа о жестокој експлоатацији не само одраслих него и жена и деце, нарочито у нишком и лексовачком региону, и о политици српске владе од чијих су последица страдали и наши војници и окупирано становништво у Македонији и Албанији.

У својим приказима беде наших радника у бездушној капиталистичкој експлоатацији, Туцовић 1907. брани људско право радника фабрике шећера на Чукарици у Београду да се боре за боље услове рада и живота (СД, IX, 249—261; 272—278). Са пута по југу Србије, он извештава о беди радних маса у фабрикама и на другим тешким радним местима Ниша, Лесковца, Грделице, Параћина у металској, текстилној, дрвној индустрији — нарочито тежак положај експлоатисаних жена и малолетне деце (СД, V, 362—366, 366—374; 1911); он јавно осуђује као »нехумане и непросвећене људе«, нарочито лесковачке фабриканте текстила породице Илић, Теокаревић и Петровић, због противзаконитог а и, утолико више, бездушног експлоатисања радника, нарочито жена и деце који се за мизерне наднице нагоне на даноноћни рад под најтежим условима (СД, VI, 310—313; VIII, 240—249; 256—257).

У својим приказима нехуманости ратних похода српске војске у Македонији и Албанији, Туцовић оштро устаје против покоља и стрељања која је српска војска вршила над албанским живљем у II балканском рату (1913: СД, VII, 158—159, 160—164, 219—225 итд.) у којем »човек није имао цене« (СД, VIII, 185); на положају са својим војницима гледајући како се они бездушно односе према својим рањеним друговима, Туцовић пише: »човек је најнемилосрднија животиња, када га фурор рата и беснило убијања обузме« (СД, VII, 112). Он документовано и живо описује страдања српске војске у албанским гудурама током завојевачког похода Србије против Албаније (1914: СД, VIII, 91—98) и упозорава да се хиљаде живота наших војника могло спасти без уштрба чак и по ратне циљеве »при мало, мало већем цењењу људског живота« — али тога није било; »зато је сваком културном човеку, без разлике на политичка уверења, за време ратова било најтеже поднети милитаристички начин поступања с људима, а под њим треба разумети скуп свега онога што једнога човека може да свуче на најнижи степен нецењења и унижења« (СД, VIII, 148; 1914).

У оваквим Туцовићевим написима манифестовао се са свом лепотом његов дубоки и племенити хуманизам и интимна мотивисаност његове борбе за социјализам у коме ће човековом достојанству бити обезбеђени све виши домети. Описујући беду маса Туцовић је био увек спреман да им помогне и отвори перспективе коначног ослобођења — и социјалног и националног — као смисла социјалистичке револуције.¹⁵

¹⁵ У томе му је, поред **Манифеста**, теоријска инспирација могао бити Марксов и Енгелсов став о „реалном хуманизму“ из **Свете породице** („Дела“, књ. 5, стр. 5) и нарочито немачка социјалдемократска литература, али не мање и наша социјалистичка и социјалдемократска традиција беспримерне жртве за победу вредности социјалистичког хуманизма.

7.3. Од посебног је хуманистичког значаја Туцовићева борба против рата. Он у својим многобројним вишегодишњим биткама против рата, које је појачано водио после познате резолуције против милитаризма, донесене на конгресу Друге интернационале у Штутгарту (1907) на основу предлога Лењина, Мартова и Розе Луксембург, и не помиње Лењина, као иницијатора ове стране делатности међународне социјалдемократије, али јој се посвећује са револуционарним уверењем и доследношћу. Он понавља тезе ове резолуције (чија су начела заоштрена у Базелском манифесту из 1912), по којој је рат интегрални део капиталистичког система, па се захтева опште разоружање и увођење народне војске наместо стајаћих армија, а у случају ратне кризе од социјалдемократских партија се захтева да енергично иступе да би се рат што брже завршио а ако буде створена револуционарна ситуација — да се она искористи за убрзање слома капитализма и успостављање социјализма. Још 1910. године, Туцовић као **»најкрупније питање које данас постоји«** сматра питање: **»је ли између Рада и Капитала могућан други однос осим рата, рата који ће трајати и потресати привредни живот докле год капитал не престане бити средство за угњетавање радничке класе и средства за производњу не буду одузета из руку приватних присвајача и пренесена у руке заједнице и у службу општем добру«** (СД, IV, 51—52); његов је одговор био да је победа пролетерске револуције могућа и парламентарним путем (као што је сматрао и Маркс) али само под одређеним условима док се рат не може трајно отклонити све док постоји капитализам. Проводећи у униформи око две и по године, од укупно петнаест година свога револуционарног рада, Туцовић се енергично борио против рата и милитаризма као средства решавања односа међу народима и државама (СД, VIII, 122—134 итд.) не устежући се да најоштрије осуди империјалистичку политику Пашићеве владе према Албанији у првом балканском рату, као што је пре тога, на Међународном социјалистичком конгресу у Копенхагену 1910. године, одржао познати говор којим је доказао неправилан став вођа аустријске социјалдемократије у националном питању, нарочито подршком анексије Босне и Херцеговине као аустријске **»цивилизаторске акције на Балкану«** иза које, тек касније, може уследити борба за социјалистички преображај у том и економски и културно заосталом делу Европе. Битни Туцовићев радови из ове области су нпр. **»Са пута«** (СД, V, 362—386), **»Кроз фабрику«** (СД, V, 472—523), **»Србија и Албанија«** (1914) и други, расути по нашој тадашњој социјалдемократској периодици.

II. ДИЈАЛЕКТИЧКИ ЗАКони, ПРИНЦИПИ И КАТЕГОРИЈЕ

Увек конкретан, са револуционарном праксом као задатком, Туцовић је дао прилоге разради дијалектике промене и развитка, опште повезаности и узајамног деловања, јединства и борбе супротности, дијалектичке негације (превазилажења), јединства и борбе општег, посебног и појединачног, садржаја и форме, суштине, појаве и привида итд.

1. Промена и развитак. Узајамно деловање и узрочно-последични однос

8.1. Туцовићева материјалистичка дијалектика зна да **нема »ничега вечног под небом«** (СД, II, 86), што буржоазија из својих класних интереса не жели да схвати и призна: »Још су стари грчки филозофи знали и учили да се све мења и да је само промена стална. То што је још Грцима било познато, данас је једино познато социјалној демократији, она данас једина то истиче и прокламује. Буржоазија нема данас интереса да призна ту истину, јер би тада сама себе осудила на пропаст. У њеном је интересу да се стално одржи социјални поредак на коме она почива, и отуда она прокламује свуда, или бар у социјалној области, вечитост и непроменљивост ствари«.¹⁶

У следећем конкретном случају, Туцовић констатује револуционарне друштвене промене на селу до којих једном битном страном долази на основу **узајамног деловања** са променама у индустрији које доноси капитализам у Србији: »оно што наши противници превибају и са чиме погрешно рачунају јесте побожна укоченост, непроменљивост села. Они не примећују или немају куражи да признају да је друштво један **организам** у коме велике, револуционарне промене које капитализам изазива у индустрији, једној великој привредној грани, не могу да остану без утицаја на пољопривреду, другу велику привредну грану«. (СД, III, 293).

Туцовић је био дубоко свестан суштине и значаја марксистичког **принципа историзма или развојности свега**, па је, у том смислу, истицао да »никакав покрет не ниче изван своје историје« и да се без историје не може схватити (СД, VIII, 46). Узети из обимног Туцовићевог опуса, такви су, на пример, следећи догађаји. Као и у развојку европског и светског капиталистичког друштва, и »правац развитка« српског грађанског друштва је такав да »капи-

¹⁶ Д. Туцовић, *Изабрани списи*, књ. II, Београд, 1949, стр. 21.

тализам не може да учини ни један корак напред а да тиме не даде нове снаге своје смртном непријатељу, пролетаријату». Преласком у своју супротност после доласка на власт, радикали су као социјалдемократски »дојучерашњи савезници у борби постали непомирљиви непријатељи«. (СД, IV, 420; 422).

Туцовић је изучавао и ценио Цвијићеве научне прилоге и одао му признање што је дао »најлогичнију и највероватнију дијагнозу националнога стања у Македонији« али му 1913. замера **»антидијалектичко посматрање ствари«**: при одређивању своје »дијагнозе проф. Цвијић није увидео, или није имао смелости да увиди, дијалектичке тенденције и њихов значај за национални карактер македонских Словена«: он је, наиме, »посматрао ствари у замишљеном стационарном стању, — и ту лежи слабост његове теорије а из тога се даду објаснити његове противречности«, односно недоследно мењање оцене о томе (СД, VII, 99—101).

Туцовићеве списи садрже читаву једну антологију анализа дијалектике промене, развитка, опште повезаности и узајамног деловања, тако да ћемо се морати ограничити на изложене фрагменте.

8.2. Међутим, мораћемо се задржати на Туцовићевом схватању **узрочно-последичне везе као момента универзалног узајамног деловања**. Туцовић не само што свуда истражује и захтева да се откривају узроци и последице друштвених појава (СД, V, 304, 305, 532; VIII, 23, 31, 127 итд.), већ доспева до праве **мултикаузалне концепције** коју је (на основу сопствених истраживања и уз помоћ радова Цона Стјуарта Мила и др.) марксистички засновао Енгелс са Марксом.¹⁷ Да би се нашао **»прави узрок«** друштвеног зла у капитализму (СД, III, 86; VII, 289 итд.) и **»неминовне последице«** његове (СД, VII, 64 итд.), не сме се — као што је, на пример, поступио Стојан Новаковић, у неким својим историографским списима — остати на површини тако да ту код њега »ниједан дубљи поглед у узроке и узајамне везе догађаја који су се тако журно нагомили један за другим«, нема (СД, VI, 348), већ се морају изучити **»дубљи узроци«**, дубоке **»узрочне везе и узајамни утицаји«** (СД, III, 339; IV, 227). То значи да се морају открити спољашњи и унутрашњи **»услови догађаја«** и одвојити **»спољашњи поводи«** од **»правих узрока који леже дубље«** (СД, V, 391, 408) и њихових **»стварних услова«** (СД, III, 206). А када се истраже такве узрочно-последичне везе догађаја нашега доба откривају се, на пример, тежње којима узрок лежи дубље, у развоју капитализма и подизању домаће буржоазије« на Балкану (СД, V, 575), откривају се **»прави узроци империјалистичке политике који леже у унутрашњим законима капиталистичког начина производње«** (СД, VII, 273, 289, итд.).

¹⁷ Ф. Енгелс, *Анти-Диринг*, „Дела“, т. 31, Београд, 1974, стр. 20; К. Маркс, *Капитал I*, „Дела“, т. 21, Београд, 1970, стр. 560, 562; итд. Ове и друге Марксове и Енгелсове текстове о узрочности резимира Лењин у *Материјализму и емпириокритицизму* (1909) (изд. Београд, 1948, стр. 153-156) указујући на значај и Енгелсове мисли о односу узрочности и законитости у стихијној природи, с једне и друштву, у којем **»сви су актери свешћу обдарени људи«**, с друге стране (*Лудвиг Фојербах*. . . , „Дела“, т. 32, Београд, 1978, стр. 243).

Тако Туцовић схвата узрочно-последичну везу као момент опште повезаности и узајамног деловања појава. У томе смислу, он упозорава своје саборце да социјалдемократија мора избећи двоструку опасност — и прецењивања и потцењивања својих снага, а да би постала свесна својих стварних снага и слабости које треба отклањати »не сме се гледати преда се« већ »њен поглед мора продирати даље напред и захватити што више са стране, она мора процењивати политичку ситуацију и политичке односе и догађаје са једнога вишега историјскога гледишта, у једној општој узрочној вези« (СД, VI, 103). И поред царинског рата између Србије и Аустрије и анексионе кризе, два догађаја који су озбиљно пореметили политичке односе ових земаља, Туцовић упозорава социјалдемократе Србије да морају гледати више у будућност: »не смемо изгубити из вида тесне везе и непрекидне разноврсне узајамне утицаје између привредних и политичких односа ових земаља« због којих оне морају тежити превазилажењу тадашњих конфликтних ситуација. (СД, VI, 327).

2. Јединство и борба класних и других друштвених супротности

9. Туцовић разматра претежно социјалне супротности различитих врста и степена заострености — од јединства до антагонизама (конфликата).

Пре свега, као теоријски формиран и у политичкој борби прекаљени марксист и комунист, Туцовић је добро знао да су супротности иманентне сваком постојању и развиту привреде, друштва и човека и да оне, као основ и дијалектике стварности и њенога сазнавања и практичног мењања, морају бити у центру пажње социјалдемократског радничког покрета и Европе и Србије и Балкана. Од почетка своје револуционарне делатности, Туцовић, стога, неуморно изучава и прати развитак друштвених супротности Европе, Балкана и Србије да би што ефикасније руководио класном борбом пролетаријата против буржоазије, из које ће пролетаријат »неминовно изаћи као победник«. (СД, III, 28, 98, IV, 407; V, 430, 314; VIII, 36, 141; итд. итд.).

Туцовић је из »Манифеста«, »Капитала« и других класичних дела марксизма добро знао да супротности настају, развијају се и нестају, осим фундаменталних које су неотклоњиве (начин постојање материје).

Сходно томе, Туцовић оцењује као »несоцијалистичко, немарксистичко« схватање: и да је социјалдемократска тактика унапред одређена за сва времена, и да је неодређена и произвољна. Слично томе, било би »погрешно, ненаучно, сматрати да је друштво располућено просто на две половине и да у њему, сем капиталиста и радника, нема других класа и других интереса, које стоје често пута међу собом или са овима у најоштријем сукобу«; с друге стране, »исто тако био би у великој заблуди и просто не би могао разумети политички живот онај који губи из вида да се друштвене класе и политичке партије непрекидно мењају заједно и напоредо са променама економских односа«. Значи, »само она социјалистичка партија која ту разноврсност социјалнога састава и политичких облика и сталну промену не губи никад из вида,

може да има и тактику која одговара научном социјалистичком посматрању». Међутим, ни то се не може релативизирати: »и разноврсност односа и сталност промена у друштву има својих граница за социјалну демократију«, одакле проистиче принцип: »не сме се никада губити из вида да социјална демократија стоји у непомирљивој супротности према свима буржоаским партијама«, како најназаднијим тако исто и најнапреднијим, и да је »њен битни интерес да те начелне супротности увек буде свесна« (СД, III, 296—297).

Туцовићеве даље анализе овог дијалектичког проблема дају следеће резултате. Још од времена Светозара Марковића, српски грађански идеолози тврдили су да у Србији нема радничке класе и да је тиме радничко питање једноставно измишљено и социјализам »увезен са стране«. Насупрот тим малограђанским радикалским и опортунистичко-рenegатским тврђењима која настоје да учине излишним борбу српске социјалдемократије, Туцовић, још 1902. године, констатује, да су »класе и класне супротности увукле и 'демократску' Србију у вртлог борбе интереса« и да у тој класној борби основни сукоб постоји између »реда богатих« и »радничке класе« (СД, I, 31). Народи Балкана захтевају да им се »склоне с пута **вештачки** створене границе, разлике и противности« да би се решавале оне које су основне, а то су њихове тежње »које су **истоветне** а **супротне** капиталистичкој политици свих европских великих држава« — политици колонијалног поробљавања народа Балкана; Туцовић устаје и против замене класног тумачења сукоба у савременом друштву расним и тумачења политичких тежњи појединих класа »етнографијом уместо економијом« (СД, III, 162—170). Он у центар пажње ставља »класну борбу пролетаријата« против буржоазије, јер између ове две класе постоји »оштра разлика интереса«, »огромна провалија између два света, различна по своме друштвеном положају и својим тежњама« (СД, IV, 511—512). **Класна борба** је неминовна јер »између рада и капитала« нема помирења и све док се не укине приватна својина у пролетерској револуцији неотклоњиви »класни антагонизам« између пролетаријата и буржоазије чини неминовним класну борбу која је међу њима »започела на свим пољима« (СД, I, 52; 99, 167, 204, 269, 485). Једном речју, »борба пролетаријата је несавладљива, она пред собом ломи и руши све, и хрли својој победи која је неминовна« (СД, V, 314).

Туцовић наглашава да у својој класној борби пролетаријат не сме да се збуни либералском слободарском фразеологијом, јер и између њих »постоји непомирљива принципијелна супротност, као што између пролетаријата и буржоазије влада непомирљивост интереса« (СД, VI, 457); и поред испреплетаности интереса и тежњи и њиховог релативног јединства у више конкретних случајева, »не сме се никада губити из вида да социјална демократија стоји у непомирљивој супротности према свима буржоаским партијама, како најназаднијим тако исто и најнапреднијим, и да је њен битни интерес да те начелне супротности увек буде свесна« (СД, III, 297). У чланцима, под насловима »Класна борба« (1904) и »Заоштравање супротности« (1911), као и у више других својих списа, Туцовић целовито разматра ово питање непомирљиве »велике провалије и супротности« између пролетаријата и буржоазије и на питање о перспективи те борбе указује на »социјалистичку

производњу» као »крајњи смисао свесне класне борбе пролетаријата«. И тек када тога задатка пролетаријат постане свестан, он »се тек тада оспособљава да изврши коренити преображај буржоаског друштва« (СД, I, 207—210). Уопште узев, Туцовић констатује чињеницу »заоштравања супротности у буржоаском друштву« као још један »доказ за тачност гледишта о зависности духовног живота од кретања реалних друштвених односа»: заступници »разних политичких и научних погледа и праваца мисле, дискутују и боре се најстрасније не под импулсом кабинетских студија и личних симпатија већ ношени таласима друштвеног живота, упућивани историјским развитком, покретани све заоштренијим сукобима у друштву«. Буржоаски идеолози, међутим, тврде супротно — да се друштво креће не ка заоштравању већ ка ублажавању супротности, јер би прихватање супротног схватања значило да они признају »социјалистичку науку« која капитализму »на основу његових сопствених закона развитка предсказује неминовну пропаст«. Сукоб пролетаријата и буржоазије »је, тако рећи универзалан, јер не потиче из моментаних, делимичних и пролазних укрштања обостраних интереса«, већ из најдубље антагонистичке природе између рада и капитала и тиме између пролетаријата и буржоазије на свим континентима света. Туцовић наводи доказе да социјалдемократија »распростире свој утицај далеко ван чистих пролетерских редова« и да је перспектива тога историјског сукоба јасна: »решење овога спора између огромне већине народа и капиталистичке мањине, са којим ће бити решено и питање лудога уништавања људских добара и живота у непрекидном рату, биће изведено само постављањем друштва на нове основе, победом социјализма над капитализмом, победом коју, дакле, и сам капитализам журно чини све неопходнијом«. (СД, IV, 381—384).

10.1. Овај основни антагонизам између пролетаријата и буржоазије појављује се у **безбројним облицима**. Тако, држава је најопаснији непријатељ радничке класе« и »овај природни антагонизам између државе и пролетаријата је услов за опстанак радничког покрета« (СД, I, 52). Стога је покушај опортуниста (као што је Жан Жорес) да пролетаријат увуку у савез са буржоазијом и њеном државом и створе »државни социјализам« уствари усмерен на ликвидацију »револуционарног социјализма« и тај покушај српска социјалдемократија одлучно одбацује и бори се за довођење пролетерске револуције до краја (СД, I, 52). Тај пут у Француској није лак јер то је ситнобуржоаска земља чије прилике »чине Француску веома подесном за Бернштајнову политику помирљивости и друштвених рефорама« (СД, I, 53).

10. 2. Туцовић добро зна да су у јединству и борби **унутрашњих и спољашњих супротности** прве пресудне док су друге неопходан и значајан услов њихове реализације. Тако, »пролетаријат води борбу у друштвеним приликама које су постале независно од његове воље« а »од тих прилика зависи да ти ће се у извесно доба борити више на економском или на политичком пољу, да ли ће се више развијати синдикати или партија« (СД, I, 225). Туцовић налази »спољашње« и »унутрашње« услове и узроке сазивања Прве балканске социјалдемократске конференције (1909) и ову страну супротности сагледава у својим рефератима и расправама (V, 88—89, 90—91 итд.).

Поводом 1. маја 1909. године, Туцовић констатује да се капитализам за протеклих 20 година развијао убрзано и »по напретцима технике, колосалном развоју капитализма и **заоштравању друштвених супротности** унутра и споља« са тим периодом од две деценије не може се упоредити ни један претходни период: »капитализам се није до степено' развијао, већ је са чизмама од седам миља јурио брзином од које вртоглавица хвата и његове сопствене представнике«. Једном речју, борбе које пролетаријат целог света у том добу води »показују да су друштвене супротности које капитализам у себи носи достигле ону тачку на којој равнотежа није више могућа« већ предстоји пролетерска револуција која ће срушити капиталистичку приватну својину и цео друштвени систем. (СД, II, 433, 435). »Спољашње и унутрашње односе« различитих врста супротности Туцовић налази на сваком кораку анализе друштва (СД, IV, 382—383).

10. 3. **Старо и ново** су такође врсте супротности које Туцовић пажљиво разликује. Он, тако, упозорава да србијанске занатлије »не виде **ново** што је дошло: да капиталистичка класа и капиталистичка држава све више увлаче у њих, као и пролетаријат, у јарам експлоатације своје«. Они не схватају да »оне супротности које данас између радника и њихових послодаваца постоје« између калфи и њихових мајстора »није било нити је могло бити« све докле док је сваки помоћник знао да ће и он једнога дана постати мајстор; развојем капитализма тај однос нестаје а занатлије настоје да га и даље задрже не видећи да су и они постали радници и да је »данас радник само радник и остаје радник док је жив«. Стога, ако жели (а мора да жели) да радикално промени набоље свој социјални положај, он је упућен да са социјалдемократијом ратује против буржоазије све до остварења социјализма. Међутим, наше занатлије то не чине тако да је дошло до занимљивог преокрета: док је Светозар Марковић настојао да организовањем не само земљорадничких већ и занатлијских задруга Србија »заобиђе« капитализам и непосредно пређе у социјализам па су занатлије ишле са социјалистима (што се у тим условима није остварило већ се капитализам у Србији развио) — сада се занатлије боре против социјалдемократије у узалудној тежњи да сачувају своје еснафске привилегије не видећи да »сваки успех радничке борбе у поправци услова рада припадне и њима самима«. (СД, II, 86, 94). Занимљиво је напоменути да се приватни сектор у занатству код нас и данас, у социјализму, упорно настоји одржати.

10 4. Туцовић је, поред наведених, разликовао целу скалу **врста супротности по ступњу развоја односно заоштрениости**: од (релативног) јединства преко противречности до конфликта. Као занимљив случај овакве еволуције, Туцовић наводи поменути појаву да србијанске занатлије никако нису хтеле да увиде, да морају напустити приватну својину и капитализам и у јединству са пролетерима кренути у борбу за своја права: »један поред другог стоје два реда људи који су се, тако рећи, јуче одделили из једне заједнице, а данас већ представљају два света, два различна схватања, две супротне тежње!« И док се занатлије узалуд упињу да зауставе своју неизбежну пропаст коју доноси капитализам, пролетери их позивају у борбу за рушење капитализма којим се, у условима социјализма, могу једино ослободити и еманциповати као људи и ствараоци. (1909: СД, III, 65).

Туцовић је јасно схватао процес диференцијације и престојавања у класним односима Европе и Србије тога доба. Указивао је, као сарадник II интернационале и руководилац српске социјалдемократије, да у Србији није могућ »дубоки преокрет« у привреди и трговини као ни у унутрашњој и спољашњој политици »без промене у односима класа у друштву, без класног груписања и формирања« (СД, IV, 475); зато српска социјалдемократија мора »помоћи да се изврши тако потребно и сазрело класно раздељивање и ново политичко груписање које ће дати снаге социјалној демократији за спровођење социјалистичкога програма и заштитивање класних интереса пролетаријата« (1912: СД, VI, 133).

Развојно диференцирање класних и других друштвених супротности у тадашњем српском друштву значи све јаче »заоштравање класних супротности између пролетаријата и буржоазије« у Србији (СД, V, 45) а и у Македонији (СД, III, 19), као што је у целој Европи случај. То заоштравање означава »конфликт између природне тенденције продуктивних снага да се безгранично развијају и онеспособљавања народних маса да производе набаве«, а тај »конфликт је закон капитализма« (СД, III, 371).

Различите степене заоштрениости супротности Туцовић означава и следећим називима: »жестока борба и непомирљива супротност између предузетника и радника« коју је створио развита производних односа (СД, I, 453); »брутална борба мајстора и фабриканата против радника и њихових организација« у Србији, (СД, I, 564); »принципијелна супротност социјалистичког и капиталистичког гледишта на свет« (СД, II, 54); »антагонизам међу малим државицама« Балкана; Туцовић из искуства и литературе зна да се често мешањем полицаја радника »мирна економска борба претвори у крваве погибије радника« (СД, II, 132, 179 итд.).

10. 5. Поред политичке, економске, социјалне и упоредо с њима, развија се борба за национално ослобођење потлачених народа и нација, па је (иако у принципу антимилитаристички оријентисана) социјалдемократија обавезна да и ову борбу помаже. У конкретном случају анексије Босне и Херцеговине од стране Аустрије, нужно се води »национална борба« за слободу тако да солидарност социјалдемократије и њене симпатије »морају бити на страни покрета који се бори за слободу, јер ми смо толико национални колико смо демократи« (СД, II, 256)¹⁸. Туцовић, као марксист, међутим, сагледава

¹⁸ У каквој се сложеној ситуацији нашао Туцовић принуђен да брани националну слободу Срба, Хрвата и Муслимана у Босни и Херцеговини после анексије 1908. може се закључити и по томе, што је Главна партијска управа ССДС заузела став да ако избије рат — пружи подршку српској влади и скупштини. Око питања анексије Туцовић је водио још две битке. Прву, на Седмом конгресу ССДС 1909. године у Београду, на који су дошли лидери аустроугарске социјалдемократске партије Карл Ренер, А. Немец и други и бранили своју подршку анексији; ни тада ни касније Туцовић и Душан Поповић нису попустили ни аустромарксистима, ни српским националистима. Другу битку о овом питању Туцовић је водио на VIII конгресу II интернационале у Копенхагену 1910. године и његов говор добио је аплаузе огромне величине делегата, међу њима и честитке левог крила Интернационале са Лењином и Розом Луксембург — али не и аустромарксиста. Туцовић је том приликом успео да се усвоји његов предлог о допуни резолуције Конгреса ставом о понашању свих партија Интернационале у случају

национални проблем Балкана у целини и зна да «односи национални и политички на Балкану врло су изукрштани, и не дају јемства за културни развитак, што ће бити тек онда када каква велика рука начини Балкан великом заједницом» (СД, II, 257—258).

10. 6. Борба друштвених супротности укључује и «страсне и оштре **парламентарне борбе** које су израз начелних разлика и оштрих супротности» нашега друштва (СД, IV, 412—413), али за које народ постаје незаинтересован када увиди да су парламенти обичне брбљаонице, јер се решења спорова доносе на другом месту. Још, међутим, могу избити у први план и «племенске и религиозне супротности» (СД, VIII, 60). Тако је Аустрија окупацијом а затим анексијом Босне и Херцеговине пореметила устаљене не само националне и социјалне већ и верске односе тиме што је наметнула народима ове области неподношљиву католичку клерикалну управу; «религиозни је антагонизам имао дакле да одигра своју улогу у почетку окупације и он је то учинио» због тога што су «чиновници у овим областима како у религиозном тако и у националном и језиковном погледу потпуно страни народу» (СД, II, 221).

11. Туцовић је прави револуционар и он стога у први план ставља **борбу супротности** као апсолутну не занемарујући међутим ни релативно **јединство супротности**. У том смислу, ради извојевања «коалиционог права» (права на слободно организовање) пролетаријата и остваривања његових историјских циљева, Туцовић захтева да се «поведе **стална, непрекидна, енергична борба**» (СД, II, 179). Он често пише о «колосалној класној борби» пролетаријата и буржоазије у свим њеним манифестацијама (СД, II, 201) итд.

12. 1. Облици **јединства супротности** у класном антагонистичком друштву у свој њиховој конкретности морали су привући Туцовићеву пажњу.

Он добро зна да свако конкретно јединство супротности садржи у себи **разлике, специфичности, посебности** и да се развитком сваке друштвено-економске формације првобитно јединство диференцира све до антагонизама и конфликта у основном сукобу класних интереса који се разрешава само социјалном револуцијом. Отуда је његова пажња била усмерена и на откривање јединства и на суптилно уочавање разлика у друштвеним појавама (СД, VIII, 51).

Пре свега, као што је Маркс уочио да тек са капитализмом и јединственим светским тржиштем настаје одређенији појам човечанства, Туцовић указује да развојем капитализма «данас цео културни свет све више представља **једну велику привредну област, један** циновски привредни организам» — и да капитализам доводи до «међународних тесних органских веза у капиталистичком привредном систему». Тиме је капитализам изнедрио и свога «гробара»

рата.

На жалост, ни сусрети с Лењином и бољшевицима на међународним скуповима и другим Туцовићевим странствовањима нису вођу наше социјалдемократије навели на сарадњу с њима. Његова претежна везаност за западне марксисте учинила је да није видео ни прихватио Лењина упозорења о ревизионистичким тенденцијама у II интернационали, које су током I светског рата довеле до социјалшовинистичког понашања и распада ове асоцијације европске социјалдемократије. Борбе Митровић, Наведени спис, 1981, стр. 17).

— настао је »један исти привредни систем« који ставља све пролетере у приближно »једнаке услове живота« у погледу експлоатације и долази до »појаве међународнога радничкога покрета«. (СД, VIII, 7—8). Пошто је буржоазија уједињена у експлоатацији пролетаријата — и пролетаријат се мора ујединити за борбу против капиталистичке експлоатације и остварење социјализма, а за то је »нужно и пуно јединство и јака централизација свих организационих снага пролетаријата« (СД, V, 151): »социјализам је један не само за цео свет већ и за све форме организације и све правце акције пролетаријата« (СД, IV, 481).

Међутим, нигде у свету нема јединства без разлика које се могу даље развити до супротности, противречности и конфликта па је тако и у организацији не само грађанске већ и пролетерске класе: **интеграција и диференцијација** се на разне начине узајамно и условљавају и искључују. Тако је у борби за социјализам морало доћи и до диференцијације иначе у основи интегрисаног међународног радничког покрета у Првој интернационали; када су тенденције диференцијације преовладале, Маркс је деловао у правцу премештања центра Интернационале у Америку, где се она и угасила. Тенденције диференцијације биле су још снажније у Другој интернационали, али се и у њој морало одржати јединство и радничког покрета и његовог учења у ономе што је фундаментално. Ово јединство и борбу интеграције и диференцијације Туцовић исказује на следећи начин: »И онда када је једноставна, централизована организација Међународне радничке асоцијације прсла на делове, када су место једноставне целине заузели одреди појединих народа са засебном организацијом и физиономијом, посебни марш пролетаријата различитих земаља и народа имао је истина различан темпо кретања и различан stroj наступања, јер су биле рзличите историјске, привредне и политичке прилике под којима је вршен, али му је циљ остао увек један исти. То је био онај исти циљ који је стара Интернационала прокламовала. И није ништа природније и логичније него што је после извеснога прекида поново васпостављена **органска веза између појединих одреда исте војске, што је створена **органска целина из органских делова****«: »тако се из **старе** Интернационале прешло **новој**«. (СД, III, 492).

12. 2. Процес који је доживео кулминацију са отпором КПЈ Информбироу у периоду од 1948. године и интернационализацијом победе аутентично марксистичке концепције специфичности развитка свих земаља у борби за социјализам, започео је још са Свезтарем Марковићем и наставио се почетком овога столећа. Поводом Интернационалног социјалдемократског конгреса у Копенхагену 1910. године, Туцовић наглашава да и »чешки другови траже да својим синдикалним као и политичким организацијама сами руководе« и »да се синдикална форма организације прилагоди националној поделености као и политичка«, јер »тако би и синдикати и Партија могли бити заједно и водити борбу са пуним узајамним помагањем«. (СД, III, 511).

Иако је био претежно под утицајем II интернационале а доста запостављао искуства большевика предвођених Лењином, Туцовић је као критички стваралачки марксист водио одлучну борбу за **релативну самосталност** свих социјалдемократских партија и **специфичност** путева свих земаља у борби за социјализам. Тако ће ос-

тати класични његови дописи бугарским социјалдемократима поцепаним на »тесне« и »широке« као фракције које су се међусобно бориле уз потпуно узајамно искључивање. Таква ситуација ометала је не само делатност бугарске социјалдемократије већ и балканске и европске. У више конфликтних ситуација, Туцовић се опредељивао за »тесне« као ближе марксистичком и комунистичком концепту Интернационале, али је, при том, сматрао да је питање уједињења социјалдемократских фракција у Бугарској »увек пре свега ствар другова дотичне земље« (СД, V, 568). Туцовића је, међутим, веома погађало понашање Карла Кауцког и других (нарочито аустријских и немачких) лидера II интернационале у догађајима око анексије Босне и Херцеговине: они не само што дуго нису иступили као истински марксисти и комунисти у смислу одбране права на самоопредељење наших народа тих покрајина и нису хтели да штампају Туцовићеве чланке у прилог тога — већ су се прећутно саглашавали са »културном мисијом« Аустрије на Балкану.

12. 3. Туцовић запажа да је наместо некадашње вертикалне поделе друштва на српском патријархалном селу дошла »хоризонтална подела на самосталне произвођаче и пролетаризоване масе, на капиталистичку класу и најамне раднике« и да је »ова подела коначно уништила некадашњу једнообразност сеоскога становништва и унела у њега непомирљиву борбу интереса и класа«, ново »класно груписање и формирање« (СД, V, 130—139; IV, 475—476). Уопштавајући резултате Прве балканске социјалдемократске конференције (1909), Туцовић констатује, да је »груписање и узајамност земаља и народа на Балкану једини пут који води привредном, националном и политичком ослобођењу« и да ће балканске народе морати да уједини свест о неопходности борбе да им се »склоне с пута вештачки створене границе — разлике и противности, и измене наметнути и преживели системи владавине«. (СД, III, 90, 105—106).

12. 4. Дијалектику јединства и разлика Туцовић је — слично Светозару Марковићу и донекле Јовану Цвијићу — посебно изучавао на националном питању Балкана. Он (1914) одбацује претензије српске буржоазије за покоривањем других народа ради стварања велике Србије. Пошто су балкански народи вековним сеобама измешани, територијална »деоба није могућа а да се не погази национални принцип, не угрози државни опстанак, не повреди стварни привредни интереси и уображена и преживела историјска права«; Солун и вардарска долина су такође недељиве целине; »исто тако су се и границе средњевековних царстава често померале и преклапале, због чега су и историјске претензије балканских државица у непомирљивој супротности. Ко ће, затим, утврдити где престаје и где настаје граница српскога и бугарскога народа уопште? Како да се прикупе у једну националну заједницу македонски Словени а да се не поробе Грци и остали народи? Како да се прикупе у једну националну државу Грци у Тракији а да се не поробе Турци и не пресеку везе Бугарске са Бугарима у околини Солуна и даље до Костура?« Такође, попут Светозара Марковића (»Србија на Истоку«, 1872)¹⁹, Туцовић 1912. године пише: ми не можемо остварити ника-

¹⁹ Сабрани списи, књ. III, Београд, 1965, стр. 217-218. Исто тако у спису Велика Србија, „Сабрани списи“, књ. I, Београд, 1960, стр. 97-115.

кву »велику« националну државу на Балкану и зато ми социјалдемократи »хоћемо слободу свога народа не уништавајући слободу других«, што се на Балкану може постићи »једино стварањем једне политичке целине у којој би народи били потпуно равноправни«, »без обзира на то у којој је области пре неколико векова који владар владао«; а за овакво решење балканског питања »способна је једино да се бори социјалдемократија« (СД, VI, 517; 1912).

Пошто се путовањима и као војник, боравећи годинама на југу Србије, на Косову, у Албанији и Македонији, упознао са стањем балканских народа, њиховим тежњама и могућностима, Туцовић се слаже са Цвијићем (чије је списе помно изучавао и на фронтима и на маршевима) а још више са Светозарем Марковићем. Он добро зна да је »Балканско полуострво једна мешавина нација са изукрштаним историјским успоменама« и територијама и да се балканско питање стога може правично и трајно решити »само стварањем једне нове заједнице«, »у једној новој целини више форме« — то је био »једини пут који поуздано није водио у рат, већ зближењу, слободи, снази и општем напретку на Балкану«. То је пут стварања балканске (кон)федерације која ће омогућити »национално ослобођење балканских народа« у »једној општој заједници« која ће затим ступањем на пут социјализма остварити и социјално ослобођење. (1914: СД, VIII, 104—105). То не би било уједињење које замишљају балкански русофили и аустрофили који »се одушевљавају националним уједињењем чак и под скиптром страног завојвача« већ ослобођење сопственим снагама и »здружење у слободну демократску заједницу« — »не цезаризам већ демократија!« (СД, VI, 12; 1912).

У тој перспективи, Туцовић схвата да је и монархизам велика сметња уједињењу народа Балкана, па се изјашњава за републику (1909—1910): »народ који води борбу за своје ослобођење мора се пре свега ослободити господарства владара«, јер монархија је данас »највећа сметња свестраном народном развијању« пошто »интерес династије није и не може бити интерес народа«; с друге стране, република је »форма државне организације у којој се најпунје могу развити класне супротности« а то значи водити битка за социјализам. (СД, III, 56; IV, 15, 18).

Пошто је социјалдемократија Хрватске, Славоније, Далмације, Словеније деловала у облику огранака аустројске, односно угарске Партије, Туцовић је морао бити опрезан у изрицању судова о балканској (кон)федерацији да не би отежао борбу балканске социјалдемократије у југословинским земљама које су биле под страном политичком влашћу. Он се, стога, прво заклањао за званичне декларације балканске социјалдемократије прихватајући их и пропагирајући као гледишта српске Партије. Он истиче да је »Балкан, федеративно уређен«, једино решење националног питања Балкана и да је међубалканска социјалистичка конференција одржана у Београду 1910. године истакла захтев за »тесну унију свих народа Балкана и Блискога истока, без обзира на разлику раса и религија, у потпуној демократској форми« — остварење »политичке и економске заједнице свих народа на Балкану, не изузимајући ни Арбанасе, на основици пуне демократије и потпуне једнакости« (СД, VII, 319; VIII, 110). »Југословенска социјалистичка конференција« одржана у

Љубљани 1910. предложила је слична решења уједињења југословенских народа (СД, III, 51), са којима се Туцовић слаже; он исказује мисао да је »уједињење југословенства« могуће само борбом социјалдемократије Балкана (СД, III, 96; 84) јер, решење Балканског питања не лежи у престижу једне државице над другом, већ у међусобном зближењу« балканских народа (1910: СД, III, 106, 108). Исте године Туцовић пише о делатности »балканских и југословенских« социјалдемократских партија (СД, III, 109) и залаже се за »федерацију« (СД, X, 257) или »конфедерацију балканских народа« (СД, III, 122). Поводом одржавања Прве социјалдемократске балканске конференције у Београду 1910. године, Туцовић саопштава да су на њој били заступљени »социјалдемократски раднички покрети балканских земаља и јужнословенских народа« (СД, III, 151, 158) а затим опет помиње »балканску федерацију« као решење националног питања Балкана (СД, III, 181).

Исто решење Туцовић предлаже и године 1913. — остварење »демократске федерације слободних народа на Балкану« које потпуно одговара социјалдемократији, »како њеном интернационализму тако и класном положају пролетаријата, кога не раздваја никаква супротност интереса« (СД, VII, 156—157).

Интегрално захватајући проблеме, Туцовић не прихвата стари критериј националне одређености језиком и чак дијалектом²⁰ и дијалектички развојно схвата настанак и развитак народа и нација: »ми смо дужни захтевати националну равноправност за македонско становништво са свешћу да Македонија није ни српска ни бугарска, већ насељена разним народима, којима треба дати једнака права на живот и борбу« (1914; СД, VIII, 126), јер »да се различна племена, која су, рецимо, једнога истога порекла, приближе једно другом, духовно и политички сроде, као што видимо код једнога народа, потребно је да та племена живе под узајамним дејством заједничког културног живота« — а за то је потребно да се прво поли-

²⁰ Туцовићева путовања и додире с народом много су допринели формирању његових погледа о решењу националног питања Балкана. Он указује да се на терену лако споразумевао с Бугарима и Македонцима и записује: »никаква шовинистичка искључивост нити пак плаћене теорије филолога не могу учинити двама језицима говоре који се без икаквих тешкоћа и без понављања, сретајући се први пут у животу, тако лако разумеју. Ја не знам шта је онда један језик ако није то. Мене се много не тичу филолошке норме и теорије: ја зovem једним језиком дијалекте на којима се народне масе без икакве тешкоће споразумевају.« Туцовић наставља још одређеније: »Ово код нас и Бугара јесу два дијалекта, јер између њих има дијалектолошке разлике; али оба дијалекта су један језик; јер те разлике нису толике да отежавају споразумевање народних маса и културно заједничко живљење и развијање. А ако филолошке теорије хоће да поставе неко друго правило, онда је то схоластичко цепидлачење, осуђено да од живота буде одбачено. Тај би суд био врло брзо изречен свима онима који од једнога језика испредају два, када би само народним масама била створена заједничка основица за живот.« (СД, VII, 113; 1913). Руђер Бошковић је 1763. исказао мишљење да су пољски, бугарски, његов дубровачки и хрватски говор дијалекти »словинског« језика који омогућују лако споразумевање људима који њима говоре. На основу свога искуства, Туцовић даје следећу оцену која звучи унитаристички: »раднички покрет у Србији, Хрватској и Босни представља, у ствари, само три гране радничкога покрета једне нације« тако да су »Србо-Хрвати из Босне и Херцеговине« јединствени, и слично, (СД, VIII, 211; 264; 1914).

тички уједине у једну државну заједницу, што се предлаже као једино решење националног питања Балкана. (1914: VIII, 51). У целини ових погледа, у закључку своје књиге о односу Србије и Албаније (СД, VIII, 110), поред оштре осуде завојевачке политике Пашећеве владе, Туцовић предлаже да се и албански народ укључи у балканску заједницу народа као равноправан члан.

Тако дијалектички конкретно и дубоко решавао је Туцовић проблеме јединства супротности не губећи из вида релативност тога јединства и апсолутност борбе, односно развијања супротности друштва свога доба.

12. 5. Туцовић наглашава да »заоштравање борбе између Рада и Капитала добија израза у концентрацији снага на једној и другој страни« која је »достигла данас своју највишу тачку, услед чега је морала наступити промена облика и метода борбе« (СД, III, 215).

Социјалистичка револуција коју води пролетаријат, наглашава Туцовић поводом руске револуције из 1905. године, такође је свуда **специфична** — она може бити »крвава, или не, оваква или нека друкчија« (СД, I, 269); »ма та борба текла мирније, ма не било ни жртве, ни капи крви« — »увек је револуционарна борба тада кад пролетаријат у изборима, у штрајковима итд., никад не губи из вида идеју да данашње друштво треба из основа променити« — то је оно опште (заједничко, униформно, идентично) у бескрајној различности (индивидуалности) социјалних револуција (СД, I, 488—489). Будући комунизам оствариће јединство међу људима у следећем: »све што људско лице носи треба подједнако да ради и ужива« и »да на место друштва, у коме они што не раде имају свега у изобиљу а који раде скапавају у крајњој беди, треба створити друштво у коме ће сви што раде имати услове за свестран физички, умни и морални развитак« — то је »нови свет слободе и једнакости«. (СД, I, 499).

Таква једна наша слободарска специфичност јесу **самоуправне народне организације** које, према Туцовићу (али на други начин него по Светозару Марковићу и Чернишевском)²¹, треба да одиграју своју улогу у борби за ослобођење балканских народа — и национално и социјално²².

²¹ Видети Светозар Марковић и самоуправа, Зборник радова са научног скупа одржаног 22-23. септембра 1976. у Светозареву, Светозарево, 1977, стр. 23-223.

²² Идући највише за **Манифестом Комунистичке партије** али и за нашим искуствима које је елаборирао Светозар Марковић за које међутим има доста критичких ограда, Туцовић прокламује самоуправљање новог типа као историјски одребenu форму друштвеног система који омогућава несметан развитак „слободе сваког појединца као услова слободног развитка за све.“ Попут Светозара Марковића, Туцовић указује да није нимало случајно на ову демократску тековину српскога народа атаковао прво турски освајач а после ослобођења од њега српска буржоазија. Због тога Туцовић сматра да „народ“ у селима новоослобођених крајева Старе Србије и Македоније треба поново да успостави „пуну самоуправу“, која је вековима постојала пре турске најезде па су је турски завојевачи укинули да би преко органа своје државне власти могли држати рају у покорности (СД, II, 150; VIII, 118; итд.). После револуције из 1804, по Туцовићу, није нимало случајно што је у Србији „први напад буржоазија извршила на општине: ту је уништена народна самоуправа“ тако да „данас у општини народ није нико и ни-

12. 6. Дијалектика јединства и разлике манифестује се и у социјалдемократском односу према класним компромисима. (Дијалектику односа револуције и еволуције у класним компромисима изложићемо у одељку 15. 3. 3).

Према мишљењу Туцовића, као и према мишљењу класика марксизма—лењинизма, «социјалдемократи нису унапред, у принципу противници компромиса»: они «одобравају оне компромисе који се не косе са начелима, самосталношћу и достојанством партије» (СД, I, 377) и када она има «пред собом јасан циљ и када тај компромис не прети да нанесе никакве штете покрету» (СД, I, 78—79). Другим речима, «ми хоћемо реформе, али реформе које користе радничкој класи» и при којима она остаје «увек на земљишту начелних разлика које су израз непомирљивих класних супротности у друштву» (СД, I, 519). Таква једна реформа је била законско осигурање радника: «та реформа служи посредно социјалној револуцији, и зато је она значајна за нас» (СД, II, 79), закључује Туцовић.

13. 1. Туцовић указује да у то време (1907—1909) буржоаске партије у Србији «не деле никакве политичке разлике», јер «борба између њих није она плодна за заштиту реалних интереса и спровођења политичких начела већ борба око власти» (СД, II, 21). Иако је подељена на «крупну буржоазију», «бирократију» и «ситну буржоазију», српска буржоазија је стварно подељена према томе да ли је нека њена група тренутно на власти или не, па је, тако, и «борба опозиције и владајуће буржоазије, која је Скупштину скандалима оскрнављивала а опструкцијом онеспособила за рад, била, у ствари, борба различитих компанија за експлоатацију приватну и јавну, на крупно и ситно» (СД, II, 450).

13. 2. На питање о односу јединства и разлика у делатности и мишљењу у социјалдемократској партији, Туцовић одговара у духу демократског централизма.

13. 2. 1. У погледу прве стране проблема, Туцовић је, у ствари, не само Лењинов следбеник већ и истомишљеник (иако га ретко помиње). Он неуморно истиче да се «само чврстом, развијеном организацијом и вођством» могу постићи узвишени историјски циљеви и остварити задаци социјалдемократије и да «никаква акција нема изгледа на успех без поверења у вођство». То изгледа да је у противречности са начелом да је поверење демократска врлина, али «ова противречност је, међутим, привидна»: поверење у вођство је услов за успех али није обавеза за масе, јер поверење се не може изнудити већ мора бити «добровољно дато» вођству на основу његовога успешног рада. (1911: СД, V, 454).

Поверење у вођство и целокупан систем демократског централизма у Партији садржи и начело «пролетерске дисциплине». Насупрот наметнутим дисциплинама као што је војничка и насупрот

шта, а полиција је све и сва»; исто важи и за срез и за округ. То укидање самоуправе је дело радикала — ренегата Марковићевог социјалистичког покрета који лицемерно и даље највише пишу о самоуправи а спремају се да народу одузму и слободу штампе; а ни друге буржоаске партије народу не желе добро и слободан развитак. (СД, V, 386, 387, 394). Насупрот њима, социјалдемократија се бори „против сваког личног режима и за пуну, неограничену народну самоуправу“ и уопште „потпомаже све тежње за пуном демократском самоуправом и независношћу народа“. (СД, III, 59, 99, итд.).

»ситнобуржоаском индивидуализму«, »пролетерска дисциплина, која тежи потчињавању појединачне воље општој вољи, има за циљ да одржи превагу општега интереса над тренутним, пролазним«. Свесна пролетерска дисциплина »у највећем броју случајева« изражава »и интерес баш тога појединца, само он тога интереса није свестан« (СД, IX, 305—314).

Даље, све организације пролетаријата морају деловати јединствено и поред свих разлика које постоје међу њима. Туцовић нарочито захтева »јединство принципа и тактике, идеја и акције у нашем заједничком покрету« Партије и Главног радничког савеза као »јединство једне и друге главне форме наше борбе«. Туцовић иде и даље, па захтева остварење принципа: »једна класна борба: једна социјална демократија: једна централа са оделитим секцијама за сваку врсту организације и рада«, тако да се ту има однос »целине и секција њених« тј. делова. Туцовић, као и Лењин, каже: »такво јединство представљало би једину пуну сагласност теорије класне борбе пролетаријата и социјалдемократске организације« (СД, X, 21, 25). Из такве организације, као израза класних односа и свести пролетаријата, резултира и »морална снага једне организаације« социјалдемократата која је »утолико већа уколико су сви њени чланови боље обавештени о задацима и методама организоване борбе радничке, колико њене чланове чвршће везују у једну целину **једнака уверења и једнаки погледи** на ствари« и нарочито — колико доследније делују на њиховом остваривању. (1906: СД, IX, 176).

13. 2. 2. Тако остварено »борбено и идејно јединство« српског радничког покрета (СД, I, 456) мора и треба да садржи **разлике** поготову што без њих нема борбе мишљења и стваралачког развитка. »Социјална демократија је увек била заштитница слободe мишљења« у својим редовима али не слободe која води у анархију: »не сме се допустити да разлике у мишљењу преовладају, да јединство уступи место разним индивидуалним расположењима и сумњичењима« — јер »што веће јединство и једнодушност, тим веће одушевљење за борбу и сигурнији успеси« (СД, I, 126). Касније (1908), Туцовић поново наглашава: »слобода дискусије у партији **гарантија је за њено снажење и развијање и поуздана одбрана да од једне класне странке не постане кабинетска секта**« — »али је исто тако **једнодушност и сагласност целине у раду друга таква **гарантија за успех у борби са противником**** на свима пољима«; »та два принципа поставио је стари статут, њих треба и нови да сачува« (СД, II, 74). Туцовићево схватање демократског централизма у Партији је — као што видимо — слично Марксовом и Лењиновом и настављено је у пракси КПЈ/СКЈ. На основу њега, у својој борби за »јединство покрета« Туцовић чак захтева »једну централну инстанцију за све опште, класне акције покрета« (СД, III, 278—282).

То јединство, међутим, не сме бити вештачко и привидно већ — стварно. Тако, »безусловни и рецепти и савети не само да не вреде много него још и изнети у незгодној и изазивачкој форми, изазивају оштре дискусије« и не доводе до жељених резултата. Значи, »није ни чудновато ни опасно ако у почетку једног покрета неке личности и имају различита мишљења у извесним питањима«, јер ако се »мишљења буду поштено заступала, то само може користити даљем развитку покрета. Напротив, ко тежи да те разлике

у мишљењу прикрије, тај прави од њих лична неслагања, што утиче неповољно на развитак покрета» (СД, I, 169).

Другом једном приликом (1909) Туцовић овај однос јединства и разлика овако одређује: »Ако је постојање различитих мишљења потреба за развијање, јединство је услов за постојање Партије, факат са којим она постоји и пропада«; а »партијски статут има да гарантује целини што потпуније јединство и што већу способност за акцију, не онемогућавајући ни појединцима да и при разликама у мишљењу учествују у заједничкој борби« (СД, II, 441, 442). И »као што једни принципи социјализма чине јединство у мишљењу нашем, тако једна тактика гарантује јединство акције« (СД, II, 493—494).

Јединство делатности синдиката и Партије као и других форми рада социјалдемократије, Туцовић је упорно годинама доказивао (види наш одељак 12).

3. »Преображај« и/или »превазилажење« као закон дијалектике

14. Упоредо са законом јединства и борбе супротности Туцовић, ставља дијалектички закон негације који схвата у духу Хегеловог, Марксовог и Енгелсовог појма »Aufhebung«-а — негирања негативног и развијања позитивног у постојећем, на вишем нивоу²³. Тако он схвата »превазилажење« у друштвеном развиту (СД, I, 516; III, 32; VII, 110, 219; итд.) и указује да погрешно решено балканско питање »помаже своју сопствену негацију« (СД, VII, 94).

Већ 1902. године Туцовић зна да се дешава »коренити преображај у унутрашњем животу српског народа« (СД, I, 26, 207), »низ промена и преображаја у саставу друштва и погодбама друштвеног живота« (СД, I, 99, 132; ИС, I, 17; итд.). А да би успела у класној борби, »радничка класа мора превазилазити противника крепкошћу, трезвеношћу и одлучношћу« (СД, I, 109).

»Преображај« — и то »коренит преображај« — који се врши социјалистичком револуцијом јесте двострук: »економски«, политички и социјални с једне стране, а, с друге, »преображај самих људи« (СД, I, 489; 500). У томе је »велики значај оног преображаја који пролетерски покрет има да изврши« — »преобраћање најширих пролетерских редова, правог народа, од потчињене, експлоатисане класе у друштво слободних али и културно и интелектуално уздигнутих чланова једне слободне заједнице« (СД, II, 81).

15. 1. **Разрешавање супротности** не постиже се, дакле, њиховим заташкавањем или »избегавањем« већ **развојним превазилажењем на најадекватнији начин**, што зависи од конкретног случаја и врши се револуционарним, еволутивним или другим путем. Поводом једне оставке у руководењу Партије, Туцовић, у томе смислу, указује: »по тој тактици опасност хоће да се избегне, а не сузбије; наши се људи од неког времена пред појавом опасности по покрет уклањају, а не отклањају их« (СД, I, 460). Почетак разрешавања

²³ К. Маркс, *Капитал*, I, „Дела“, т. 21, Београд, 1970, стр. 672. Ф. Енгелс, *Анти-Дириг*, „Дела“, т. 31, Београд, 1974, стр. 101-108, итд. Комплексно разматрање овог питања: Душан Недељковић, *Aufheben и негација негације*, Хегел, „Дијалектика“, Београд, 1939, стр. 627-632.

конфликата савременог му грађанског друштва у Србији, Туцовић види »не у платонским протестима и ситнобуржоаским „гнушањима“, већ у »завођењу општег права гласа, у спровођењу самоуправног принципа, у стварању установа« — што све ствара услове за борбу радничког покрета (СД, II, 21).

15. 2. **Револуција** је у друштвеном кретању најзначајнији облик манифестовања дијалектичког закона негације (превазилажења) и стога њеном дефинисању Туцовић (као и Светозар Марковић) посебно пажњу.

Он је уверен да »доба револуција није прошло: оно тек настаје« (1910: СД, IV, 17) и да су у српском друштву тога доба наступили »дани дубоких, револуционарних промена« (1911: СД, V, 227); а »крајњи циљ социјалне демократије је да социјалном револуцијом буржоаско друштво претвори у социјалистичко« (1907: СД, IX, 265). Попут Лењина, Туцовић зна за »револуционарну ситуацију, какву данас преживљавају балкански народи« и да она »изискује пре свега револуционарну акцију социјалне демократије« (1914: СД, VIII, 143). Не само то. Туцовић зна да је револуција сложен процес и да »револуције, као и велики политички преврати, имају своју унутрашњу логику«. Оне су »до сада увек представљале борбу револуционарне мањине против владајуће мањине«; после те борбе долази период у коме су »имале да одлуче о судбини новог режима најшире народне масе«, како оне које су активно учествовале у револуцији тако и оне које су биле пасивне, и тек тада логика револуције, одлучује о њеној судбини: »или нови ред ствари збиља одговара новим потребама живота, и тада он има на својој страни **већину**, револуција је коначно победила; или после одушевљења и револуционарног заноса настаје илузија, разочаране масе народа напуштају револуционарну партију и контрареволуција побеђује«. (1910: СД, III, 232—233).

Револуције су, дакле, друштвени догађаји којима се — акцијом најширих народних маса предвођених револуционарном класом — из основа мења целокупан друштвени систем — од начина производње даље. Туцовић се није упуштао у детаљније изучавање историје револуција али је добро познавао суштину буржоаско-демократских револуција и Марксово и других марксиста предвиђање суштине и тока пролетерске револуције.

Туцовић, тако, идући за Манифестом (1848)²⁴, признаје значај револуционарног преврата који је собом донела буржоазија и тиме допринела још коренитијој, пролетерској револуцији. Он признаје »револуционарну улогу« трговачког капитала која се састоји у »растварању старих односа производње засниване за подмирење сопствених потреба произвођача« и »развитак индустрије«, тако да даље »индустријски капитал почиње да диктира своје услове трговачком«. Уопште узев, »капитализам је по својој природи **револуционаран**. Револуционишући начин живота и форме производње, он оставља за собом велике пустоши и изазива отпор потиснутих друштвених редова. А свака таква борба мора бити **политичка борба**«. Тако је српски радикални покрет у почетку био револуционаран по

²⁴ Маркс/Енгелс, *Дела*, т. 7, Београд, 1974, стр. 382-385.

својим политичким захтевима, »а по суштини, по масама које је захватио« — то је била ситна буржоазија, — он је »био реакционаран«. (1911: СД, V, 403).

Одбацујући вулгарне буржоаске представе о револуцији као узалудном проливању драгоцене људске крви, Туцовић брани дубоку **хуманистичку суштину пролетерске револуције** и, попут Маркса и Лењина, указује на секундарност форми у којима се револуције дешавају. Тако, »многи крвав сукоб не мора да буде револуционарна борба, јер пролетаријат не прави револуционарним таква крвава борба већ његово непријатељство према данашњем друштвеном **систему** и његова тежња и борба за бољим **новим друштвом**« и, без обзира на форму у којој се остварује, »увек је револуционарна борба тада кад пролетаријат у изборима, у штрајковима итд., никад не губи из вида идеју да данашње друштво треба из основа променити« (СД, I 488—489). Као део светске пролетерске револуције која се припрема, дакле не као изоловану појаву, Туцовић схвата и борбу српске социјалдемократије, »револуцију« у српском друштву коју она припрема а за коју се не може знати да ли ће се остварити у »легалној« (парламентарној) или »нелегалној« форми (СД, I, 46).

Посвећујући пажњу **формама револуционарних промена**, Туцовић ближе одређује суштину пролетерске револуције у односу на буржоаско-демократску, затим у односу на побуну, реформу (еволуцију), ратне операције итд.

15. 3. 1. Антидогматски марксист високог нивоа, Туцовић признаје револуционарност и неким националноослободилачким покретима који по правили морају бити повезани са социјалним револуцијама. Тако он оцењује наш »револуционарни покрет« под Карађорђевићем који назива и »наша народна револуција 1804«, »**национална и економска револуција 1804**«. и сл. Овај »наш народни покрет за ослобођење од турске владавине имао је **револуционаран** карактер, јер су носиоци покрета биле широке масе српскога народа које су стајале у најоштријој **класној супротности** са турским спахијама као политичким и економским господарима у исто време«²⁵. За разлику од првог српског устанка, »Албанска лига« 1878. године била је додуше »један општи револуционаран преврат«, али његови носиоци нису биле народне масе већ »горњи слојеви, истакнути појединци и духовно развијенији сународници« из Италије, Цариграда и са Југа тако да »економска супротност између бегова и њихових робова није ни овде, као ни у Босни, могла дати снаге националном покрету« због тога што су ти бегови обично помуслимањени Арбанаси. (СД, VIII, 25, 44, 49, 207, 338).

15. 3. 2. Сложеност и етапни ток руске буржоаско-демократске револуције 1905—1907. године пратио је Туцовић с посебном пажњом, јер је, као следбеник I и II интернационале, доста зазирао од руског деспотизма, па, стога, ни Лењинов револуционарни рад и учење није прихватио без подозрења. Утолико радосније Туцовић поздравља прве наговештаје руске револуције у руско-јапанском

²⁵ Идући за Вуком и Ранкеом, и Маркс је догађај из 1804. назвао „српском револуцијом“ а исто тако и Светозар Марковић у **Србији на Истоку** и у другим својим списима (**Сабрани списи**, књ. III, стр. 127 и др.).

рату и том приликом тумачи нашим радницима значење речи »револуција« за разлику од »побуне«. »У последње време читамо сваког дана вести о демонстрацијама, атентатима и побунама — »по натуштеној атмосфери Русије одјекују громки крици; то су **гласници револуције**« у којој се пролетаријат »неће задовољити ситним реформама, већ тражи широке слободе«. Туцовић даље помно прати развој догађаја у Русији и о њима обавештава нашу прогресивну јавност. Уз помоћ Кауцког, са којим је кореспондирао, Туцовић схвата да је у Русији у току не социјална већ политичка револуција која за владајућу класу само уклања политичке препреке слободном функционисању постојећег начина производње док ће пролетерска социјална револуција коренито изменити и сам начин производње и присвајања. (СД, IX, 93—106, 113—121). Пишучи о руској револуцији из 1905, Туцовић исказује сазнање да »међународни пролетаријат, који ради свог класног и општедруштвеног ослобођења стално греди једној друштвеној револуцији«, »мора да поздрави и овај покрет, који приноси жртве на олтар друштвеног напретка« док »буржоазија свију земаља, која је увек долазила до друштвеног господарења помоћу крвавих револуција, осуђује и напада ове радничке побуне, јер осећа да и сама мора бити жртва једне такве радничке побуне« односно пролетерске револуције, за коју је буржоаско-демократска револуција неопходна припрема (СД, I, 277).

Као што видимо, пошто као научни социјалист зна да пролетерску револуцију мора припремити претходни друштвени развитак, Туцовић није секташ већ признаје **прогресивност и буржоаско-демократске револуције**. Таква је била и младотурска револуција из 1909. године. Туцовић јасно разликује »јулски преврат« 1908. од »априлске револуције« 1909. године: први је »револуција без револуционарне класе, форма без садржине«, па, стога, тај преврат није успео »да створи погодбе за нов и одређен правац развика у Турској«, није успео »да се постигне то што чини садржину сваке револуције«, пошто за то »бајонети нису били довољни« (СД, VI, 471). За разлику од тога преврата тек »ово што се данас (1909) у Турској догађа« можемо да »назовемо **револуцијом**«. Та је разлика у следећем. Један нов режим има најсигурнију подлогу, најдубљег корена, »ако су у његовом стварању учествовале масе, приносиле жртве на хиљаде, ако је он плод воље и акције милиона. Он је тек тада опште добро, општа ствар. Њега тада не може да мења мањина, ма која она била. Он је резултат колективне воље, њега може да уништи само колективна воља«; укратко — »потребно је да народ учествује у једном преврату, па да тиме грмне свима власницима: **ово је моје дело!**« Да је априлски преврат у Турској у ствари револуција која »никада не зна за компромисе«, Туцовић види и по томе што је »наша буржоаска штампа« према њој заузела »хладно, чак и непријатељско држање« у којем је »проговорио њен класни инстинкт, док је претходни »јулски преврат« наша буржоазија поздравила и »дивила се мудрости и генијалности људи који чак и револуцију изводе **без крви и без учешћа народа**. Буржоазији, ако се већ мора мењати постојеће стање, може да буде пријатна само она револуција коју изводи једна мањина, и, самим тим, у корист своју. Револуцију **маса** она никако не мирише — чак ни кад је, као ово сад у Турској, изводе њени саплеменици, да би дошли до слободе«. (СД, II, 427, 429).

Туцовић анализира и оцењује још један случај буржоаско-демократске припреме пролетерске револуције који се одиграо у Португалији (1910). Он наводи Т. Бекла по коме »револуције су увек праве, јер одједном чупају корен откуда неправда долази«, и сматра да је за социјалну демократију »успех португалске револуције само потврда основне мисли социјалистичке теорије: да **судбину народа не одређује монархизам, јуристичке форме и идеје уопште, већ промене у материјалним условима живота**« и оне су »те које претходе револуцијама и које их припремају«. (СД, IV, 44, 47).

15.3.3. На примеру искључења из Партије Јована Скерлића и његових истомишљеника, Туцовић тумачи **разлику између еволуције и реформе**, с једне и **револуције** с друге стране. Скерлић је, између осталог, искључен из револуционарне социјалдемократске партије јер није револуционар већ реформист и леви грађански еволуционист: »наш г. доктор пријатељ је **рефорама и мирног развића**, и сматра да је тиме баш указао на ону дубоку провалу између њега и нас«. Међутим, »ни ми ни наши партијски другови на страни, који се зову **револуционарима** за разлику од **реформиста**, нису противници социјалних рефорама и мирног развића« а то значи да нису присталице анархизма — као што је указала Роза Луксембург у својој књижици »Социјална реформа или револуција?« — већ је разлика »у мишљењу о начину борбе за реформу и у оцени њихове праве вредности« у следећем: самим тим што револуционари верују у ослобођење пролетаријата путем политичке револуције, »они су пријатељи и најенергичнији заступници социјалних рефорама и ситних практичних успеха у данашњем друштву, који оспособљавају пролетаријат за социјалну револуцију«, што социјалдемократи свакодневно потврђују својим »**практичним радом** на поправци политичког и економског положаја радничке класе. Али за разлику од реформиста, **они сматрају да корисне реформе пролетаријат може добити само путем класне борбе против буржоазије, а не милошћу њеном**« (СД, IX, 163). Када се боре и за реформе, социјалдемократи никада не губе из вида њихову ограниченост — чињеницу да »ослобођење пролетаријата и уништење данашњег друштва није могуће извести путем социјалних рефорама при влади буржоазије«, већ само »путем револуције пролетаријата развијеног у економском, политичком и умном правцу«. Најсажетије речено, спор између реформиста-еволуциониста и марксиста-револуционара, Туцовић исказује у ставу: »докле су реформе за реформисте **циљ**, дотле су оне за револуционаре само **средство** за постигнуће циља« (СД, IX, 163—164). Истовремено, битна разлика између рефорама које пролетаријату даје буржоазија да би отупила класни конфликт и одложила пролетерску револуцију и рефорама које избори пролетаријат као степеницу ка револуцији, јасно је истакнута у многим Туцовићевим упозорењима као што су: социјалдемократија мора извојевати реформе »у нападу, у офанзиви« а не очекивати их као милост буржоазије (СД, III, 64) па стога социјалдемократија »мора стално да води борбу: и за социјалне реформе, и против рђавих социјалних рефорама буржоаских партија« (СД, III, 264)); значи, праве, »**освојене реформе**« су увек »резултат политичке моћи пролетаријата« и служе му као етапа ка коначној победи док »реформе које 'дају' одо-

зго, ма и под притиском прилика, остају увек **привидне** а не стварне» (СД, V, 192; IV, 225).

15.3.4. Најзад, Туцовић указује и на »дубоку разлику која постоји између резултата **ратних** и **револуционарних** акција«. Пре свега, »рат захвата живот народа **споља**, свака револуција **изнутра**. Рат мења односе **одозго**, с површине, револуција **одоздо**, из темеља«; рат помера границе међу државама а револуција помера границе права међу класама, владавину једнога система замењује владавином другог, од потиштених класа чини владајуће, остављајући народе да под новим економским и политичким условима живота слободно одређују форме и границе државне заједнице. »После сваке револуције настаје период најбурнијег напретка човечанства, после сваког рата револуционарни покрети маса за промену преживелих реакционарних односа и установа са којима се рат измирио« а »на челу тих покрета може бити данас само социјална демократија«. (1914: СД, VIII, 160—161).

15.3.5. Разлика између револуционарне и реформистичке промене огледа се и у **развитку самог марксизма** као теорије и методе уопште а у промени партијских програма посебно. Туцовић је и овде истински настављач Марксове и Енгелсове дијалектике. По њему, наиме, »ниједан марксиста, — па ни најревноснији од њих, названи ортодоксни, — не мисли, као што ни њихови учитељи (Маркс и Енгелс) нису мислили, да је марксизам последња реч науке« и да су постојећи социјалдемократски програми савршени; »они, напротив, држе да развијање живота не само даје нове предмете за испитивање и нове проблеме за решавање, већ и нове теорије за решавање тих проблема, и да, према томе, мора доћи до ревизије данашњих програма«. Али та »ревизија« не сме уследити као акт произвољности већ ће је марксисти »извршити само онда када ревизија програма услед самог друштвеног развитка постаје једна историјска потреба«. Таква стваралачка »ревизија«, **односно дијалектичка негација (превазилажење)** старог програма новим, бољим и новој друштвеној стварности адекватнијим програмом, извршена је, на пример, на конгресу аустријске социјалдемократије 1901. године.^{25а}

²⁵ Туцовићеве мисли о антидогматском карактеру марксизма, ревизионизму и његовом антиподу — стваралачком развоју марксизма, у основу су сродне Лењиновим (иако се Туцовић овде на Лењина не позива). Видети: В. И. Ленин, **Полное, собр. соч.**, т. 1, стр. 186-189, 195-198, 307-312, 332-333, 340-342; т. 3, стр. 634-636; т. 4, стр. 86-87, 174-175, 182-184, 245-246; т. 7, стр. 303-305; т. 14, стр. 1-3, 372-375; итд.

Душан Недељковић скреће пажњу да су Туцовићеве **Радничке новине** већ 1904. године донеле преводне два значајна Лењинова теоријска рада: **Шта значи слобода критике и Енгелс о заједници борбе**, „који су не само били изванредно важни у оно време за правилан даљи развој наше револуционарне, теоријске, филозофске мисли, већ су то и за нашу данашњицу остали, — изванредно важни уопште, а нарочито и посебно по питању улоге свесног, теоријског, филозофског, научног субјективног фактора“. (**Наша филозофија у борби за социјализам**, Београд, 1952, стр. 69). На истом месту Недељковић истиче да је Лењин запазио и подржао рад Туцовићеве Партије. При свем том, Туцовић се (из указаних разлога) окренуо претежно западном марксизму и социјалдемократији, а ова једностраност није прошла без последица и по њега и по наш раднички покрет.

Поново се враћајући на питање ревизије социјалистичке теорије и тактике» коју су вршили нарочито Жан Жорес и Едуард Бернштајн, Туцовић показује да они нису успели нити су могли успети да стварно превазиђу марксизам тачнијим и ефикаснијим учењем, напротив — »на теоријском пољу ревизионисти су само помогли распрострањавање сумња у тачност социјалистичке теорије; али на место 'старе' теорије нису били у стању ништа ново створити и научно оправдати» и »зато цела њихова критика марксизма не представља никакав систем, не показује никакав одређени правац, те је врло тешко дати јој општу карактеристику» (СД, I, 121). Он сматра да су немачки социјалдемократи »још већи ревизионисти него Аустријанци» (СД, II, 55).

Овом Туцовићевом класично јасном разликовању ревизионизма као неоправданог фактима друштвеног развитка мењања и чак одбацивања постојеће истините теорије и њена замена мање тачном или нетачном, с једне, од стваралачког развитка теорије на основу промене у самом друштву у којем та теорија трета да делује, с друге стране, — недостаје прецизније термилошко разликовање првог од другог поступка.

15.2.3. Туцовићево схватање друштвене критике сасвим је конципирано у духу класика марксизма-лењинизма:²⁶ критика је по њему објективно, научно-чињеничко и стваралачко превазилажење негативног у постојећем и развитак његових позитивних страна. Он је »увек био уверења да унутрашњој партијској критици и полемици најбоље приличи хладан и одмерен тон и скроз објективна аргументација» и да се »расправљања са противницима не могу пренети на унутрашње партијске полемике»; у том духу — наглашава Туцовић — »ја сам присталица неговања критике у партији у најпотпунијој мери«. (СД, II, 231).

Суштину и однос критике и самопритике унутар Партије и критике противника Туцовић је антологијски тачно исказао тако да ћемо те његове мисли навести у целини. Дани IV конгреса Главног радничког савеза били су »и дани оштре узајамне критике» да би се показало »је ли што урађено што није требало урадити, и је ли што пропуштено што је требало да се уради. А овоме своме задатку они не би могли одговорити кад не би гајили најпунују слободу мишљења и критике«. Али какве критике? По Туцовићу,

²⁶ Основни марксистичког схватања критике дати су у делима Маркса и Енгелса под карактеристичним насловима: **Основни критике политичке економије** (1857-1858), **Прилог критици политичке економије** (1858-1859), **Капитал**. Критика политичке економије (1867), **Критика Готског програма** (1875), итд. (Маркс); **Нацрт за критику политичке економије** (1844), **Анти-Диринг** (1878) итд. (Енгелс); поред овог последњег, заједнички радови ове врсте су им: **Света породица, или Критика критичке критике** (1844-1845), **Немачка идеологија**. Критика најновије немачке филозофије. . . (1845-1846) и др.

Не мање значајни Туцовићев извор овде су Лењинова схватања: **Нав. дела**, т. 8, стр. 94-97, 115-116; т. 9, стр. 19-20; т. 10, стр. 355-356; т. 12, стр. 390-391, 399; т. 13, стр. 52-53, 64-65, 128-130, 191-192; т. 14, стр. 125-126, 232-233, 352; т. 15, стр. 56, 245; т. 16, стр. 187; т. 17, стр. 146-147, 303-304, 361-362; итд.

Туцовић се, међутим, највише инспирисао схватањима критике и самокритике која је нашао у обимној литератури лидера II интернационале.

»да би та критика била корисна за наш покрет, она треба да има увек и само опште, социјалистичко добро пред очима, и по другарској искрености и по одмереном тону треба да се види да је то критика једномишљеника, пријатеља, учесника у заједничкој борби, а не противника којима је свако оружје добро дошло. Никада међусобна социјалистичка критика не сме бити безобзирна; ни у тренуцима најоштрије узајамне критике не сме се заборавити правило: да критика буржоазије и противника уопште треба да руши и обара, а сопствена критика има да исправља, подиже и ствара«. (СД, IX, 296—297). У томе смислу »дужност је социјалдемократије« да »рад владајуће буржоазије изнесе пред најшире масе народа на јавним зборовима и подвргне социјалистичкој критици« (СД, X, 74) и да уопште будно прати и са становишта пролетаријата оцењује догађаје у циљу припреме социјалистичке револуције.

Многобројне Туцовићеве критике и полемике отелотвориле су горње принципе у друштвеној пракси Србије и Европе тога доба.

4. Јединство општег, посебно и појединачног

16. Овај закон дијалектике Туцовић развија у области друштва и то пре свега у истицању јединства интернационалног и националног, специфично нашег. Он неуморно захтева да се разрађују не само општеевропски, већ, пре свега, наши проблеми у оквирима европских и светских (у чему такође следи Светозара Марковића)²⁷. Поред превођења стране литературе и учења Друге интернационале и још више изворних дела класика марксизма, Туцовић (1908) упозорава: »у нашу марксистичку литературу и доктринарну агитацију реда је прилити мало уља, исцеђена из воћа што под нашим поднебљем успева« (СД, II, 179). Иако у Марковом и духу Светозара Марковића зна да све земље па и Србија морају ићи својим путем у социјализам, Туцовић упознаје наш раднички покрет са »социјалистичким покретом« Француске и са »борбом државног и револуционарног социјализма у Француској« водећи рачуна о »специјалним друштвенополитичким приликама у Француској«. Пошто »једина револуционарна класа у данашњем друштву јесте пролетаријат« а ова класа »гледа своје ослобођење једино у уништењу буржоаског друштва, у његову корениту преображају« — »победа је једино на страни револуционарног социјализма« (СД, I, 50, 51).

У условима Балкана уочи аустро-угарске анексије Босне и Херцеговине, Туцовић 1908. године пише да ће српска социјалдемократија »у овим тешким данима, наћи за себе такво решење питања, које ће правилно одговарати њеној дужности према српској нацији, као год и њеној дужности према интернационалној социјалној

²⁷ О Марковићевим захтевима да развијемо „српску цивилизацију, која не би била налик на немачку, ни на француску, ни на ичију цивилизацију“ и да остваримо „оно стање, које је најбоље од свију оних која се могу код нас остварити, имајући у виду наш умни и материјални развитак“ у оквирима европске борбе за социјализам, видети опширније у нашем раду Поглед на свет Светозара Марковића, „Савремене филозофске теме“, 2/1964, стр. 12-13 и др.

демократији и њеним узвишеним начелима«. Као марксист он не заборавља примарност класне над националном борбом пролетаријата: »ми нисмо какав национални покрет« па је борба за национално ослобођење »само једна епизода, један моменат у дуготрајноме историјскоме ходу ка нашем идеалу!«; јер »ми смо, пре свега и углавном, **социјални покрет, покрет једне класе а не једне нације**«, »али, баш у том класноме карактеру нашега покрета, ми гледамо наше преимућство над свима досадашњим великим историјским покретима и најпоузданију гаранцију за победу свију узвишених и културних идеала, рачунајући ту и национални идеал«. (СД, II, 256, 262—263). Сагледан у целини развитка савременог друштва прелаза од капитализма социјализму и комунизму, социјални и национални проблем Балкана Туцовић овако опртава: »Тек са уништењем класне владавине, владавине капитализма, које ће бити последица класнога покрета и класне борбе интернационалнога пролетаријата, ишчезнуће све свирепе последице данашњег капитализма, у првome реду колонијална политика, и тек ће у **нашем** друштву бити загарантован мир и хармонија, културно и срећно развијање свију нација«. Према томе, »наша **социјалистичка** борба не стоји у супротности са здравим и оправданим **националним** тежњама једнога народа« — у конкретном случају: народа Босне и Херцеговине; напротив, »социјалистички покрет, који се бори за остварење својих садашњих и будућих циљева, не ради на штету већ у корист националних права«. (СД, II, 263, 292).

Туцовић схвата пролетерски интернационализам не као потчињавање већим и јачим партијама и државама, већ као равноправну сарадњу у правцу победе социјализма у својој земљи и помоћи другима у остваривању тог великог историјског задатка пролетаријата: »Докле год својим учешћем на међународним конгресима прима обавезе које истичу из **међународне пролетерске солидарности**, највишега принципа за социјалну демократију, дотле заједничким радом са братским партијама на Балкану наша Партија започиње тако потребну акцију против антагонизма међу малим државицама и за савез слободних народа на Балкану« — писао је Туцовић поводом Интернационалног социјалдемократског конгреса у Копенхагену 1910. (СД, III, 291).

5. Прелаз квантитета у квалитет и обратно

17. Овај дијалектички закон Туцовић је имплицитно развијао у више анализа друштвеног стања Србије, Европе и света свога доба, али га доста ретко експлицира. Тако он, на једном месту, говорећи о српској социјалној демократији, упозорава да из квантитета чланства покрета српског пролетаријата не настаје стихијно и његов квалитет, већ се он мора свесно изграбивати; у томе је смисао његовог става: »уколико покрет **квантитативно**, бројно расте, утолико је већа дужност наша да он и **квалитативно**, по својој каквоћи, израћености и спреми бораца, буде на достојној висини« (1911: СД, IV, 495—496). Уопште узев, квантитет и квалитет појава морају међусобно одговарати а »ретко где **квалитет тако мало одговарати квантитету**« то јест, мноштво фраза снази мисли (СД, X, 112), као што је то случај у буржоаском листу »Одјек«.

Обратан прелаз квалитета у квантитет, Туцовић назире у указивању једног француског лекара који »говори о **узајамним односима између квантитета рођених**: уколико мање деце, уколико способна за живот« (1914: СД, VIII, 163).

6. Дијалектичке категорије

Поред већ поменутих, Туцовић је детаљније обрађивао категорије нужности и случајности, садржаја и форме и суштине, појаве и привида, јер су оне од посебног значаја за конституисање дијалектичко-детерминистичке концепције.

18.1. О категорији **нужности**, Туцовић је расправљао, пре свега, да би његови саборци из редова радника схватили да борба социјалдемократије није пуки плод субјективних настојања потлачених, већ да она имају објективну основу у униформним тенденцијама друштвенога развитка које једном страном конституишу друштвене законе на основу којих је Маркс предвидео настанак социјализма и комунизма из краха капиталистичког система. Он је настојао да спецификује друштвене нужности према областима испољавања. Тако он указује да у Македонији 1909. године »решење аграрног питања и пореске реформе јесу једна социјална нужност« док је »самоуправа народа у општинама једна политичка нужност« (СД, III, 19). Прва социјалдемократска конференција Балкана (1909) схватила је »нужност и оправданост тежња народа на југоистоку Европе« (СД, III, 99); уопште, постоје и делују друштвене »нужности« од економске области па надаље (СД, III, 81 итд.).

Туцовић међутим зна и за постојање највишег степена нужности који назива **неодложношћу или неизбежношћу**. У томе смислу он указује на »неодложне промене« у друштву у правцу социјализма (СД, III, 100), на социјалне »неопходности« разних врста (СД, III, 22), на настанак »неизбежног конфликта« између политике младотурске државе и патријархалних навика Албанаца (СД, III, 43), да се не може зауставити »неизбежни, неодољиви привредни развитак« који собом доноси капитализам (СД, III, 65—66) итд.

18.2. **Садржај и форма**, као дијалектичке супротности, јединствене су и боре се у свакој ствари-процесу. Слично Лењину,²⁸ Туцовић је посебну пажњу обраћао садржају друштвених односа а нарочито садржају борбе Партије као примарном у односу на њене форме, чији значај такође није потцењивао. Стога је испитивао оне врсте односа садржаја и форме чије је познавање сматрао неопходним за руковођење социјалдемократским покретом Србије.

Туцовић неуморно истиче да се у резултату класне борбе, која се води у Србији, свуда тражи »нова **форма за нови садржај**« (СД, VI, 247); да је појава чета у Македонији које организује словенско живље да би одбранило своја права »само једна **форма** јављања супротности која је одговарала политичком и културном ста-

²⁸ А. Б. Стојковић, **Лењин о формалној логици**, Београд, 1959, стр. 9-14, 28-32, 50-58, итд.

њу» у Македонији (СД, III, 18); итд. Постоји међутим и форма без садржине — наравно, у људским делима. Тако је »младотурски преврат **револуција без револуционарне класе**, форма без садржине» (1908; СД, VI, 471); слично томе, политичким комбинацијама Лондонске конференције 1914. године десило се то, да »формално, Арбанија добија аутономију, али је та аутономија **хрома**, форма без садржине, право без најбитнијих услова да буде остварено«, аутономија мочварнога приморја и бесплодних крајева, одсечених од плодних крајева на истоку и југу. Примарност садржаја над формом видна је и у политици: »у политичком животу се не сме рачунати са формама у којима се, с времена на време, формулишу тежње појединих друштвених класа, **већ са самим тежњама које су, као израз материјалних интереса, одређене и према којима се форме постављају и жртвују**« (СД, IV, 154). Најзад и у мишљењу примаран је садржај над формом: »ако говор нема једре **садржине**«, никаква ораторска вештина не може спасти говорника који као »површан брбљивац« наноси више штете него користи; стога ораторство партијском агитатору даје само »најповршније **формалне квалификације**« које без садржине не значе ништа. Међутим, ако је садржај присутан говорна форма повећава ефикасност његовог деловања на слушаоце: »несумњиво је лепа форма говора и течност у излагању мисли једна од најлепших одлика добрих говорника, али она је тада лепа зато што одговара садржини, што потиче од човека чији је говор излив силнога осећања, дубокога схватања и неодољиве љубави према ствари« (СД, IV, 235).

17.2. Од посебног је значаја Туцовићево схватање **јединства свих форми борбе пролетаријата** — нарочито **теоријске, економске и политичке борбе**. Ово су питање опортунисти Милорад Поповић и његови сарадници у нашем социјалдемократском покрету решавали обично опредељењем за економску, односно синдикалну борбу као основну. Као истински револуционар-марксиста, Туцовић је, позивајући се на Маркса и Бебела, али идући и за Лењином кога међутим не помиње, годинама неуморно истицао да није довољна само једна врста радничке борбе већ да се увек (па и у штрајку) мора деловати »и **политичком и економском борбом**, ради освајања политичке власти и претварања **приватне својине у друштвену а капиталистичког друштва у социјалистичко**« (СД, I, 112, 221; слично: IV, 359—360; IX, 301, 350). Зато су две основне »форме класне борбе радништва синдикалне организације и политичке партије« (СД, I, 249) којје су »две гране једног истог стабла« или »различити облици једне исте борбе пролетаријата **који се не искључују већ допуњавају и узајамно помажу**« (СД, I, 221; 246—251; II, 348; III, 280; IV, 176; итд.). Пролетаријат, међутим, користи и све друге хумане форме борбе, »све форме пролетерских организација, синдикалну као и политичку, просветну као и кооперативну, и све врсте пролетерске делатности и борбе, стручну као и парламентарну, практичну као и пропагандистичку«. Стога уместо њиховог противстављања и тиме противстављања економске и политичко-теоријске борбе социјалдемократије, неопходно је »организовати сарадњу свих типова организације свих форми борбе на начин који ће омогућити пролетаријату да са пуном снагом вршу своју историјску мисију«. Тако је »идеја о **јединству** покрета и о неопходној **узајамности** борбе постала неотуђивом тековином нашега покрета« јер

је »фактички покрет један и социјалдемократски« а »постоје само две форме организације једног истог покрета ради успешнијег вршења подељених дужности« (СД, II, 485; 84). Туцовић и овде има у виду јединство економске (синдикалне), политичке и теоријске борбе социјалдемократије која користи и друге, напред побројане форме борбе.²⁹

17.3. Туцовић, сматра да је фабрика »најприроднији и најсавршенији облик капиталистичког предузећа« (СД, V, 472). Када је нови, капиталистички садржај друштвених односа довео у кризу еснафске форме занатства, српске занатлије су покушале да очувају старе привилегије које прогресивни развитак друштва немилосрдно уклања. О томе Туцовић пише: »тражити да се стара подела радња очува, као што то занатлије чине, значи тражити да се привредни живот укалупи у старе, еснафске форме, значи тражити да се свако развијање привреде онемогући, значи тражити нешто што није могуће« (СД, II, 91).

17.4. Садржај социјалистичке револуције јесте квалитативна промена друштвених односа и облика друштвене свести док су њене форме разноврсне. Поводом младотурске револуције (април 1909) Туцовић указује да »мирна револуција има увек за резултат насилну револуцију или — насилну реакцију« и као обележје револуције сматра да је она »плод воље и акције милиона« народних маса а не »мањине« (СД, II, 427—429).

17.5. Значи, »само она социјалистичка партија која ту **разноврсност** социјалнога састава и политичких облика и сталну **промену**« њихову не губи из вида у својој борби, само она има тактику која одговара »научном социјализму« (СД, III, 295—299).

18. Дијалектику **суштине, појаве и привида** Туцовић познаје и излаже на свој, самосталан и, донекле (што је разумљиво), са гледишта стручне филозофије, на термилолошки неадекватан начин означавајући суштинско као стварно а привидно као формално или имагинарно.

18.1. Тако, он упозорава да су »стварно стање и стварни положај« народа и класа на Балкану друкчији од појавног и да је неопходно постићи »реално схватање ствари« у друштву (СД, III, 88, 96). Упозорава, даље, да »пролетеру, човеку без икакве својине, који нема шта ни да увезе ни да извезе, **привидно** може изгледати свеједно какав ће бити трговински уговор« који склапа српска влада са страним државама; међутим, »у ствари« тј. у суштини »трговинска политика, у којој поједине класе, према својој снази, најгрубље спроводе своје **класне** интересе на штету других класа и друштвене целине, тиче се и пролетаријата у истој толикој мери као и оних који увозе и извозе« (СД, II, 201). Отуда је само »**привидна** самосталност« неких трговинских предузећа (СД, X, 49) и »привидни су уступаји« буржоазије пролетаријату у многим случајевима (СД, III, 65), јер су »двосмислене и привидне« многе мере буржоазије у односу на радничко законодавство итд. (СД, III, 263, 265). Изучавајући питање политичких прилика и борбе за социјализам у Хрватској и Славонији (1910), Туцовић налази да јужносло-

²⁹ Опширније видети у наведеној књизи Десанке Савићевић (1972), стр. 145-155.

венски народи у Аустро-Угарској имају »привид заједнице« и да, уопште, политичке прилике и положај Хрватске и Славоније у Монархији показују много »и особености, и замршености, и нарочито привидности, привремености, фарса«, јер се многе мере Беча и Пеште у хрватским земљама дају да се »привидно одговори захтевима којег живљега народнога покрета; у ствари се те промене врше једино у интересу одржања тога странаго господарства«. (СД, III, 158, 436—437).

Стога је класно и теоријски формиран пролетерски борац обавезан да »тренутни, привидан интерес потчињава своме трајноме, стварноме интересу« — победи револуције (СД, IX, 313) и да (слично упозорењу Светозара Марковића), никако не губи из вида да постоји таковзвана »легална« Србија, коју чине буржуји, њихова власт, бирачи итд. али да је то привид иза кога стоји »стварна Србија« коју чине људи, обични »грађани« — »иза бирачке Србије стоји још и једна пауперизована, оголела, гладна, очајна Србија« о којој буржоазија мало води рачуна и коју социјалдемократија мора ослободити у револуцији коју припрема. (СД, IV, 108). Социјалдемократ, при том, добро зна да »реформе које 'дају' одозго, ма и под притиском прилика, остају увек привидне« а не стварне и суштинске и да треба разликовати »привидну 'кризу' од »стварне потпуније кризе, социјалне револуције« (СД, IV, 225).

18.2. На неким местима, Туцовић разликује »праву«, »стварну Турску« од »имагинарне Турске, о којој се суди по броју наоружаних војника«; прва »се огледа у животу, у култури и у условима за развитак њенога становништва« а не у плаћеној војсци. (СД, VI, 471). Туцовић разликује »илузорне мере« владајуће буржоаске партије у Србији које су такве због њихове »неостварљивости и бесциљности« и служе »да привидним условима ставе у службу своје реакционарне политике многобројне гласове сиромашних занатлија« (СД, III, 48).

18.3. Најзад, Туцовић на следећи начин »формално« схвата као »привидно«. Он констатује да у нашим синдикатима тога доба (1909) »прелаз од данашњега стварног стања до формалних веза у погледу организације неће бити тежак« (СД, X, 86). Указује да је у Турској 1910. »спроведен по форми модерни чиновнички, управни и судски државни апарат, али који у суштини и данас као и онда стоји над народом« (СД, X, 252). Туцовић, даље, указује да »радничка комора по форми није политичка социјалистичка организација, али је по суштини, бранећи класне интересе социјалистички васпитаног пролетаријата« (СД, V, 214); да треба разликовати »стварну« и »формалну« страну закључења уговора између Србије и Турске итд. (СД, VIII, 156). Најзад, код Виктора Адлера — кога Туцовић веома цени — »веза између марксистичке теорије и практичнога делања тако мало се испољава у речима, у форми« — »али је она утолико чвршћа у суштини и садржини његовога рада« (СД, VI, 354).

Сличних суптилних дистинкција пуни су Туцовићеви списи.

³⁰ Видети нашу примедбу 12.

III. КОНКРЕТНОСТ И АНТИДОГМАТИЧНОСТ ТУЦОВИЋЕВЕ ДИЈАЛЕКТИКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

19. На крају, изложићемо основе Туцовићевог схватања **марксистичке методе**. У томе је он такође истински следбеник сва три класика марксизма.

Попут Лењина, на кога се ни овде не позива,³¹ Туцовић (1905) уноси у наш идејни фонд следеће методолошке принципе: »Маркс и Енгелс нису никада помислили да је марксизам последња реч науке, да су они дошли до крајње, апсолутне истине. Њихова заслуга и величина и јесте управо у томе што они нису постављали формуле и давали готове истине, него што су пружали **научни метод испитивања**, дијалектички материјализам, који ће остати као тачан и онда кад многи резултати њихових испитивања буду оборени. Огромна научна литература, нарочито на немачком језику, сведочи за плодност и тачност те методе, која је освојила и све јаче и независније научне раднике буржоазије«. (СД, IX, 161). Слично је Туцовић писао и 1914: ако смо ми социјалдемократи »приврженици социјалистичке теорије, ми нисмо слепи поклоници сваке речи ни наших учитеља ни њихових великих ученика« (СД, VIII, 219).

Као пример једног таквог истакнутог Марксовог и Енгелсовог следбеника, који оваплоћује њихову антидогматску стваралачку методу, Туцовић узима — Виктора Адлера (1852—1918). Овај истакнути лидер II интернационале и теоретичар аустромарксизма, како Туцовић каже, није роб »генијалних формула« у којима је »марксистичка наука дала израза својим најдубљим погледима у суштину капитализма и тенденције његовога развика«, јер »формуле не замењују посматрање и процену одређене ситуације у којој има да се дела« и »не заклањају стварност«. Адлер је, према уверењу нашег социјалдемократе, од оних политичара социјалне демократије који »има смелости да у стварност слободно гледа, да сваку ситуацију самостално процени и да према процени фактичкога стања ствари одреди држање Партије. Он у практичном раду не примењује готове критеријуме и већ формулисана тактичка правила: **на сваком практичном послу видите човека који посматра, мисли,**

³¹ Видети В. И. Лењин, **Нав. дела**, т. 1, стр. 138-145, 148-149, 163-175, 183-186, 191-192, 197-198, 273-276 итд.; т. 2, стр. 7-8, 247, 547; т. 4, стр. 200-201; т. 8, стр. 400-401; итд. Туцовић је нашао довољно методолошких фрагмената у делима Маркса и Енгелса а и лидера II интернационале да је могао да их провери у сопственој пракси и фиксира у облику изложених принципа-норми.

аналише, ствара и даје једно оригинално духовно дело«. Тим својим особинама он долази међу »најважније и најдаровитије ученике Маркса и Енгелса«. (СД, VI, 354—355). Колико се Туцовић преварио у оцени овога опортунисте и касније социјалшовинисте, могао се уверити одмах после избијања I светског рата у којем је Виктор Адлер подржавао великодржавну политику аустријских владајућих кругова.

20. Идући за принципима марксистичке методе, наставља своју мисао Туцовић, наш партијски часопис »Борба« настоји да примењује и омогући радницима упознавање »онога научног метода испитивања којим су наши учитељи Маркс и Енгелс силно кренули напред друштвене науке и изоштрили наше борбено оружје«; стога ће »Борба« и убудуће доносити радове из пера »најчувенијих представника научног социјализма у међународној социјалној демократији«. Међутим, што је још значајније, партијски часопис ће »гледати да задовољи **расправљањем питања из нашега живота, проучавањем привредних, социјалних, политичких, културних и других односа у нас, испитивањима за која нас оспособљава марксистичка метода и која су неопходно потребна за правилно развијање наше практичне делатности**«. Тако је наша Партија, »по угледу на своје учитеље«, »наш теоријски рад ставила у службу практичним потребама радничке класе« и заслужила је признање »што је класну борбу поставила на принципијелну основу, што је измирила теорију са праксом и праксу са теоријом, што је извршила уједињење социјализма и радничкога покрета«. (1912: СД, VI, 354—355; 384).

21. Осим анализа Димитрија Туцовића извршених марксистичком методом које смо напред изложили, овде ћемо навести и резултате следеће три.

Туцовић упозорава да се руска револуција из 1905. не може идентификовани са француском револуцијом из 1789. јер »то би значило мислити и сувише по апстрактним формулама; значило би једну ранију, генералисану, упрошћену појаву применити на све доцније, конкретне, компликоване; значило би не посматрати прилике већ оперисати са појмовима; значило би хтети свести стварност на унапред одребене формуле мишљења«, што је методолошки погрешно и доводи до неистинитих резултата као и до неефикасне праксе. (СД, IX, 116).

Туцовић замера Јовану Скерлићу »апсолутно одсуство свакога историјскога посматрања ствари« у односу на Марксове радове о Словенима. Бранећи Маркса од овог левог грађанског идеолога, Туцовић пише: »никога више нема међу нама који би тврдио да је ова херојска борба Карла Маркса и његових другова без историјских погрешака. У првом реду нису се испунила њихова прорицања судбине контрареволуционарних словенских племена, као што ни револуција није одговорила њиховим очекивањима«, али они су били у праву што су осудили учешће Срба у револуционарним догађајима 1848—1849. на страни аустријске контрареволуције — за што су доживели осуду напредних снага а нису добили очекивану награду од бечког двора. (СД, VI, 404; 1912).

Најзад, и за разумевање кризе у Турској (1912) и уопште, »потребно је, пре свега, ослободити се позајмљивања мерила која

нам спољашњост појава намеће» и »уместо шаблонскога посматрања ствари треба се приближити стварним привредним, социјалним, националним и политичким односима у друштву које захватају границе Турске Царевине«. (СД, VI, 469).

2. У Туцовићевим методолошким фрагментима садржана је и гносеологија, чији је материјализам заснован на кореспонденцији («одговарању», «зависности» и сл. — СД, III, 296; IV, 381 итд.) мисаоног материјалном у процесу праксе а дијалектика на марксистички схваћеној пракси тако да је у том двоструком а у основи јединственом извору и мерилу истинитости сазнања (у чијим су оквирима и његове развојне границе) могуће тражити одговоре на питања порекла, суштине и граница сазнавања и мењања света.

IV ТУЦОВИЋ — НАУЧНИ СОЦИЈАЛИСТ И ДИЈАЛЕКТИЧКО-ИСТОРИЈСКИ МАТЕРИЈАЛИСТ

23.1. Туцовић је типични **»научни социјалист«** који наставља традицију I интернационале и Светозара Марковића тиме што спаја научну и хуманистичку страну марксизма (у времену када је ову другу II интернационала запостављала) и на релативном природноисторијском детерминизму заснива релативну слободу људске практичке делатности уопште а пролетерске револуције посебно и нарочито.

23.2. Насупрот пасивизму II интернационале (коју Туцовић довољно не истиче), по Туцовићевој дијалектици револуције **субјект пролетерске револуције је раднички покрет** (који укључује и сеоски и други пролетаријат) организован у социјалдемократској партији, синдикату и другим формама делатности, и без његове акције нема остварења социјализма и комунизма.

24. Туцовић (као и Душан Поповић) експлицитно заступа, конкретизује и у нашим условима развија **»дијалектички материјализам«** и **»историјски материјализам«** (али при том ове две синтагме термилошки не саставља), као јединствену марксистичку филозофску и друштвену мисао са функцијама:

24.1. Филозофски поглед на свет (**»социјалистичко гледиште на природу и друштво«, »социјалистичко схватање друштва, света«, »марксистичко посматрање ствари«, »широки поглед на цео живот«**) који сматра и за **»најрационалнију филозофију друштва«**;

24.2. **»научни метод испитивања«, »тумачења«, »предвиђања«** и

24.3. оруђе практичког мењања света (Туцовић се позива на 11. и друге Марксове тезе о Фојербаху);

24.4. систем вредности социјалистичког хуманизма и одговарајућих норми понашања тј. револуционарне делатности.

25. Марксистички филозофски (дијалектички) **материјализам** свој принцип примарности бића над мишљењем заснива на научним резултатима и чињеници производног односа која је немогућа без човекове делатности мењања света али само на основу познавања његових закона тако да се материјалистички принцип: **»не одређује мишљење биће, већ биће мишљење«** формулише и као став: **»економски фактори утичу на политичка, морална, правна и филозофска схватања људи и организацију друштва«** — дакле: **»утичу«** и то примарно, али не одређују фатално, јер се преламају кроз свесно-целисходну људску праксу остваривања безбројних субјективних људских жеља и тежњи.

Овим се одбацују једностраности идеализма и утопизма, волунтаризма и анархизма и друге.

26. Марксистичка (материјалистичка) дијалектика се даље конституише у систем дијалектичких принципа, закона и категорија (којима се ближе одређује 23.1. и 2.).

27.1. Марксистички релативни природноисторијски детерминизам полази од принципа јединства природе и друштва на основама антропогенезе и развитка човека и друштва изградом и употребом оруђа у процесу рада; тај процес (односно према природи ради њеног освајања и стварања »вештачке средине« — »друштвене«, културне средине) чини људе јединственим — али приватно власништво над оруђима за производњу поделило је људе на класе владајућих и потлачених и изазвало борбу међу њима — у наше доба борбу пролетаријата против буржоазије и

27.2. на основу Марксових и Енгелсових открића, научно-реалистичко заснивање остваривања социјалистичког »идеала« (социјализма и комунизма) на нужном деловању објективних закона капитализма који нужно воде бескласном друштву али само уз неопходан услов револуционарне делатности пролетаријата.

27.3. Тако марксистички релативни природноисторијски детерминизам превазилази фатализам и заснива се човекова релативна слобода делатности као свесно-целисно »мешање« у стварносне процесе на основу познавања закона и других врста детерминаности природе, друштва и мишљења а са циљем остваривања »идеала« тј. вредности социјалистичког хуманизма.

Марксистички релативни природноисторијски детерминизам, као једна од битних концепцијских карактеристика научног социјализма уопште а дијалектичког и историјског материјализма посебно, заступа следеће основне тезе:

28.1. перманентност промена и развитка које регулишу закони (универзални, општи и посебни), чијим познавањем човек усмерава своју практичку делатност ка остваривању својих циљева;

28.2. општа повезаност и узајамно деловање и мултикаузалност као њихов момент.

Дијалектички закони:

28.3. Закон јединства и борбе супротности:

28.3.1. апсолутност класне борбе у класном друштву која се манифестује у сложеним облицима супротности (унутрашње и спољашње, старо и ново, национално и класно, верско и класно, верско и национално итд.; по степену заострености — од релативног »јединства« преко »разлика« до »антагонизма« и »конflikта«) с посебном пажњом на сталне промене (разлике) у класним односима и одржавање непомирљивог општег класног антагонизма пролетаријат-буржоазија све до победе пролетерске револуције;

28.3.2. свако јединство супротности је релативно и садржи разлике, специфичности, посебности што налаже социјалдемократији да у својој тактици прихвата само оне компромисе и реформе који не доводи у питање неотклоњивост класног антагонизма пролетаријата према буржоазији док се у револуцији не укине приватна својина и њене негативне консеквенце;

28.3.3. допуштеност слободе и борбе мишљења у партији, с тим да она не угрози јединство њених одлука и акције (демократски централизам и свесна »пролетерска дисциплина«);

28.3.4. јединство политичке, економске, теоријске и других форми борбе и тиме јединство Партије, синдиката и других форми пролетерске организације;

28.4 Закон негације, »преображаја« и/или »превазилажења«:

28.4.1. револуција — у класној борби најзначајнији облик разрешавања антагонистичких супротности путем масовног учешћа »народа« у смени једног друштвеног система другим; ирелевантност конкретних форми револуције (»мирне« и »крваве«, ненасилне и насилне итд.);

28.4.2. еволуција у друштву је непрекидна и она припрема услове за револуцију;

28.4.3. разлика између недопустиве »ревизије« марксизма (Жорес, Бернштајн) којом се његова основна тачна схватања замењују погрешним, и стваралачког развика појединих теорија, схватања, принципа марксизма према новим резултатима науке и праксе које верификују социјалдемократски конгреси;

28.4.4 друштвена критика као стваралачко превазилажење негативних страна постојећег и развика позитивног у њему на вишем ступњу.

28.5. Закон јединства општег, посебног и појединачног:

28.5.1. јединство интернационалног и националног у борби радничког покрета свих земаља као равноправних, релативно самосталних организација чија је првенствена дужност остваривање социјализма у својој земљи и узајамно солидарних у борби за победу социјализма у целом свету;

28.5.2. специфичност путева свих земаља у социјализам и првенствено право сваке социјалдемократске партије да руководи борбом свога радничког покрета уз испуњавање основних интернационалистичких обавеза прихваћених на конгресима II интернационале.

28.6. Прелаз квантитета у квалитет и обратно. Овај закон Туцовић само фрагментарно додирује.

29. Дијалектичке категорије:

29.1. »**неужност**« као неотклоњива тенденција развика и »неизбежност« као највиши степен нужности;

29.2. примарност **садржаја** друштвених процеса уз признавање значаја и **форми** њиховог манифестовања;

29.3. јединство **суштине, појаве и привида** уз неопходност њиховог разликовања у свакој конкретной анализи.

30. Логичко-гносеолошко-методолошки погледи:

30.1. примарност »логику ствари« (закона и других облика детерминанности света) над логиком људског мишљења;

30.2. порекло и суштина сазнања је у »одговарању« и »зависности« (синоними за »одраз«) мисли од њеног предмета који се остварују у процесу практичке делатности у којем су и критериј истинитости сазнања и његове релативне границе.

31. »Научна метода испитивања, дијалектички материјализам« руководи се принципима:

31.1. **релативност** али не и релативизам **истине** (која важи и за сâм марксизам);

31.2. антидогматичност;

31.3. **конкретност** (антишаблонерство) — повезивање општег са посебним и појединачним чињеницама;

31.4. свестраност (нпр. у социјалној анализи обухватање »привредних, социјалних, политичких, културних и других односа« у свету и код нас);

31.5. **историзам** или »дијалектичко посматрање ствари« (у процесу развика);

31.6. **јединство теорије** (науке и филозофије) као »синтезе живота, израза стварности и кључа за објашњење стварности, система посматрања и закона који у друштвеном животу леже« — **и праксе**, и на основу тога јединства јединство »теоријског образовања« и »животног искуства« социјалдемократског борца за социјализам којима се превазилазе и доктринарство и практицизам;

31.7. **практичка усмереност и партијност теорије** (науке, филозофије): социјалдемократија је »наш теоријски рад ставила у службу практичним потребама радничке класе« ради остварења њене племените историјске мисије — свестраног ослобођења себе и целог човечанства у социјализму и комунизму.

32. Научна заснованост и доказаност нужности и оправданости радничке борбе омогућава **начелну заснованост, одређеност и доследност социјалдемократије** у политици, стратегији и тактици и целокупној делатности и мишљењу (јединство мисли, речи и дела) — док превазиђеност историјске улоге буржоазије резултира у неодређености њеног социјалног положаја и беспринципијелности, неодређености и конфузности буржоаске делатности и мишљења.

33. У области **социјалистичког хуманизма**:

33.1. разлика између »идеала« и »стварности«, »треба« и »јесте« не сме се ни занемаривати ни пренаглашавати;

33.2. »рад радничке класе« — »извор свих вредности« (као консеквенца 27.1);

33.3. **социјалистичка револуција доноси двоструки преображај човечанства**: (а) »економски«, социјални и национални и (б) »преображај самих људи« који захвата »цео морални, духовни, литерарни, културни, привредни, физички живот народа« и доноси нове хумане вредности: ослобођење рада и преко њега »велико пролетерско дело: ослобођење човечанства« у обе наведене области;

33.4. захтев да се са **препородом радничке класе и радног народа почне одмах, већ у капитализму, борбом социјалдемократије и њених савезника за све боље услове живота целог народа уједињеног принципом солидарности** док се не остваре услови за социјалистичку револуцију и историјски најрадикалнији преображај човечанства у бескласно друштво; сходио томе, Туцовић се борио против бездушне капиталистичке експлоатације радника, осуђивао нехуманост империјалистичких похода српске буржоазије против Албаније и Македоније, милитаризам и империјалистички рат (и походе као што је аустријска анексија Босне и Херцеговине) уопште, али је афирмисао правичност рата за социјално и национално ослобођење потлачених народа и класа.

33.5. **Оптимистичка »вера у будућност«** на чврстим основама научног социјализма.

34. **Општи закључак** наших истраживања био би да је Туцовић као дијалектичар типични »борбени дијалектички и историјски материјалист« чија је заслуга вишеструка: он је, после Светозара Марковића, био први значајни, теоријски европски образовани

југословенски марксист који је непосредно одржавао везе са међународним радничким покретом и кореспондирао са његовим водећим лидерима, преносио у нашу социјалдемократску идеологију изворна и аутентична дијалектичка учења класика марксизма — лењинизма и водећих марксита свога доба, стваралачки их примењивао у нашој средини превазилазећи, при том, погрешна схватања II интернационалне (потцењивање субјективног фактора, хуманистичке стране марксизма и социјализма, потцењивање значаја везе пролетаријата са својим савезницима у борби за социјализам, националистичка политика неких социјалдемократских партија и подршка империјалистичких подухвата њихових националних буржоазија што је довело до распада II интернационале у I светском рату итд.).

Туцовићево обogaћење општег фонда марксизма треба тражити управо у његовом **самосталном критичком ставу** у свим битним питањима борбе радничког покрета свога доба, у истински марксистичким применама дијалектике револуције на услове Србије и Балкана које су дале резултате које је признао и Лењин,³² резултате који су непосредно укључени у континуитет развојне идеологије КПЈ/СКЈ.³³

Стога је Туцовић и као дијалектичар, у принципима решавања сложених питања Србије и Балкана и у већини конкретних решења, умногоме превазишао своје време и упросто се у ред наших истакнутих савременика.

---

³² Поводећи се за вековним ставом Европе према руском царизму као перманентној опасности по европску слободу и културу али и сличним нашим искуствима Туцовић није поклањао довољно пажње делатности и радовима Плеханова и других руских социјалдемократа, већ се (према неким оценама) каткад и радовао њиховим неуспесима. Остаје да се испита колико је Туцовић дубоко схватио Лењинове резултате о суштини империјализма и колонијализма. Парадоксално је али тачно да је Туцовић у већини питања Лењиновог истомишљеника иако из узаканих разлога Лењина ретко помиње; али зато често пише о лидерима II интернационале одушевљавајући се њиховим списима и личностима, при чему није видео, и када је видео није схватио сву тежину ревизионистичких и опортунистичких застрањивања Друге интернационале на које је Лењин годинама упорно указивао. Тако је Туцовић преценио Карла Кауцког, Виктора Адлера и друге лидере аустромарксизма да би се тек у анексионој кризи и, касније, до краја живота, упознао са њиховим подржавањем великодржавне политике аустријских владајућих кругова. Најтежа казна му је била разочарање у држање лидера II интернационале на почетку I светског рата, о чему је оставио потресно сведочанство у своме дневнику писаном у рововима на које је бестијално настрала аустријска солдатека чији је куршум у Колубарској бици 20. новембра 1914. убио нашег социјалдемократа и тиме обезглавио наш раднички покрет за више година, све до наступања Комунистичке партије Југославије као руководеће снаге југословенских комуниста и прогресивних снага у целини.

Међутим, као што смо указали, Туцовићу треба признати критичност духа и у односу на многа схватања II интернационале и стварни успех у усмеравању наше борбе за социјализам специфичним путевима које је започео Светозар Марковић.

³³ Видети: Зборник Српска социјалдемократска партија, Београд, 1965. и А. Б. Стојковић, Поглед на развој философије марксизма у југословенским земљама, Матица српска, „Зборник за друштвене науке“, Нови Сад, 1969, св. 53, стр. 5-78. Мишљења о том континуитету која су исказали Моша Пијаде и Ј. Б. Тито, наводи Ђорђе Митровић у нав. брошури (1981), стр. 24-25.

In der Abhandlung TUCOVIĆ UND DIE MATERIALISTISCHE DIALEKTIK DER REVOLUTION schliesst der Verfasser, auf Grund der Analyse von Auffassungen dieses Ideologen und Leiters der Serbischen sozialdemokratischen Partei, dass Tucović ein europäisch gebildeter und anerkannter Marxist war — ein typisch kritischer und integraler »wissenschaftlicher Sozialist«, welcher die Traditionen der Ersten Internationale und Svetozar Markovićs unter anderem auch dadurch fortsetzt, dass er die wissenschaftliche und humanistische Seite der Marxismus verbindet und auf dem relativen naturgeschichtlichen Determinismus (welcher im Entwicklungssystem dialektischer Grundsätze, Gesetze und Kategorien konstituiert ist) die relative Freiheit der menschlichen praktischen Tätigkeit im allgemeinen und der proletarischen Revolution im besonderen gründet.

Der Verfasser stellt in Einzelheiten Tucovićs Konkretisierung und Weiterentwicklung der »dialektischen Materialismus« und des »geschichtlichen Materialismus« dar, als eines philosophischen Blicks auf die Welt, die Gesellschaft und den Menschen, als »wissenschaftlicher Methode der Untersuchung«, »der Deutung« und »der Voraussicht«, des Instrumentes der praktischen Veränderung der Welt und des Wertsystems des sozialistischen Humanismus. Die Konzeption Tucovićs verbindet harmonisch die Lehre der Internationale mit dem Suchen nach dem spezifischen Weg der Balkanvölker in den Sozialismus. Wie Marx, fährt er vom zeitgenössischen Zustand der internationalen und der Balkanarbeiterbewegung ab und sieht die Grundfunktion des Marxismus als Waffe im Kampfe für soziale und nationale Befreiung des Proletariats und sämtlicher unterjochter Völker und Menschen der zeitgenössischen Welt und auf den Grundlagen des wissenschaftlichen Sozialismus glaubt er fest an die Zukunft.

Tucovićs Bereicherung des Marxismus besteht vor allem in seiner selbständigen kritischer Stellungnahme in allen wesentlichen Fragen des Kampfes der Arbeiterbewegung seiner Zeit, in wahrhaftig marxistischen Anwendungen der Dialektik der Revolution auf die Bedingungen Serbiens und des Balkans, deren Ergebnisse nicht nur seitens der Zweiten Internationale, sondern auch von Lenin anerkannt wurden, Ergebnisse, die unmittelbar in die Kontinuität der Entwicklung der Ideologie des KPJ/BKJ einverleibt wurden. Daher kann man mit Recht behaupten, dass Tucović auch als Dialektiker, in den Prinzipien der Lösung verwickelter Fragen Serbiens und des Balkans in meisten konkreten Lösungen, seine Zeit um vieles übertraf und sich in die Reihe unserer eminenten Zeitgenossen einordnete.